

Loomingu Raamatukogu 2017

Eesti Kirjanike Liidu ajakiri

Ilmub 1957. aastast. LXI aastakäik

Palat nr. 6

Kaks artiklit „Loomingu Raamatukogu”
ajaloost

Sirje Olesk
Anu Saluäär

Toimetanud Anu Saluäär-Kall
Korrektoori lugenud Inna Lusti
Aastakäigu kujundanud Asko Künnap

Kolleegium

Toomas Haug, Tiit Hennoste, Maarja Kangro, Lauri Kitsnik, Hasso Krull,
Ilona Martson, Mati Sirkel, Marek Tamm, Udo Uibo, Vaapo Vaher

© „Loomingu Raamatukogu“, 2017

Toimetus

Harju 1, 10146 Tallinn

Tel.: 6276 425

e-mail: LR@looming.ee

Trükikoda Pakett AS

ISSN 1406-0515

ISBN 978-9949-563-57-9 (trükis)

SIRJE OLESK

**„LOOMINGU RAAMATUKOGU” ALGUS-
AEGADEST JÄRELEJÄÄNUD PABERITE
VALGUSEL**

Mitte kõik „Loomingu Raamatukogu” paberid ei ole jõudnud arhiividesse. Kõige põhjalikumad on olnud kirjavahetused väljaande algusaegadel, kuid need on enamasti ametlikud paberid. Rohkem ja põnevamaid lugusid on jutustanud kaasategijad: Lembe Hiedel on oma ajast kirjutanud 1995. aastal „Vikerkaares”, Jüri Ojamaa 10 aastat tagasi ilmunud LR 50 aasta bibliograafia väljaandes ning Anu Saluäär siinsamas vihikus. Neis mälestustes on autentset hõngu ja isiklikkust, mida ei asenda miski.

Kuid pabereid säilitatakse ikka selleks, et keegi neid loeks. Seda olengi ma viimasel suvel teinud, püüdes joonistada pilti ajastust, milles niisugune legendaarne väljaanne tekkis ja kasvas.

1956. aasta „Loomingu” oktoobrinumbri ringvaate-osa algab napi teatega: „Hakkab ilmuma „Loomingu” Raamatukogu”. Teates öeldakse, et Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu häälekandjana hakkab ilmuma „ilukirjanduslike väljaannete sari”, mille „eesmärgiks on tutvustada eesti lugejat nii nõukogude kirjanduse kui välismaa progressiivse kirjanduse lühivormidega”. Veel antakse seal teada, et: „Väljaannete kättesaadavaks tegemiseks laiale lugejaskonnale on nende hind odav – ainult à 1 rbl.” (N. Liidu 1961. aasta rahareformiga sai ühest rublast 10 kopikat – S. O.) Ja lisatakse: „Üksiknumbrid ilmuvad müügile kõigis Ajakirjandusliidu müügipunkti-des, raamatukauplustes ja kooperatiivkauplustes. Tellimusi võtavad vastu Ajakirjandusliidu osakonnad, postiasutused, ühiskondlikud ajakirjanduse levitajad ja kirjakandjad”.¹ Niisugune nõukogulik kantseliit tuletab meelde aega, kus mõiste „lai lugejaskond” oli argument ja välismaalt väärisid tutvustamist vaid „progressiivsed kirjanikud”. Eesti NSV-s oli ilukirjandusteoseid senini välja andnud vaid Eesti Riiklik Kirjastus ning sealt ei tulnud liiga palju huvitavaid raamatuid. Aga lugejate raamatunälg oli suur. LR-i eeskuju oli võetud Moskvas ilmuvast suure tiraažiga ajakirjast „Ogonjok” („Tuluke”), mille lisana ilmus „Biblioteka „Ogonka”” („Tulukese” Raamatukogu”). Esimesel, 1957. aastal, anti „Loomingu” Raamatukogu” välja kaks numbrit kuus, iga number eraldi raamatuna, ja ilmselt oli toimetaja Otto Sammal üsna palju kombi-

¹ „Looming” 1956, nr. 10, lk. 1516.

neerimist sobiva pikkusega lugude leidmisega, sest mitmiknumbreid siis veel ei tunnistatud.

Ent kuidas see kõik algas?

Eesti Nõukogude Kirjanike Liidu juhatuse koosolekute protokollidest leiab selle kohta nappe teateid. 14. septembril 1956 on koosolekul kuuenda punktina fikseeritud, et „Ajakirja „Looming” novellilisa väljaandmisest räägib „Loomingu” peatoimetaja Ilmar Sikemäe, kes esitab ka väljaande plaani 1957. aastaks. Juhatuse otsustab „Loomingu” novellilisa nimetada „„LOOMINGU” RAA-MATUKOGUKS” ja kiita heaks 1957. aasta plaan”.²

Plaan ise näeb kinnitamisel välja niimoodi:

Jaanuar: Halldór Laxnessi novelle, Pentti Haanpää novelle.

Veebruar: Ivan Bunin, Ernest Hemingway.

Märts: Guy de Maupassant, Sergei Antonov.

Aprill: Petras Cvirka novell, Maria Dombrovska novelle.

Mai: M. Andersen Nexø novelle, Branislav Nušiči humoristlikke lühijutte.

Juuni: Jānis Sudrabkalnsi novelle, A. Alle „Punglast ja Kunglast”.

Juuli: Tšehhovi novelle, Ostap Višnja humoristlikke lühijutte.

August: Stefan Zweig: Kaksikümmend neli tundi ühe naise elust, Karel Čapek: Kuidas seda tehakse.

September: Erni Krusteni lühijutte, Pál Szabó novelle.

Oktoober: Bulgaaria autor, valimik nõukogude rahvaste poete.

November: nõukogude vene autor, inglise autor.

Detsember: Eesti autor, Rumeenia autor.

Vaatame, kuidas plaan tegelikkusega kokku käis. Suure ettevõtmise avanumbriks sai Vaime Kaburi tõlgitud Pentti Haanpää novellivalik „Elu suurelt maanteelt”, Halldór Laxnessi novellid pealkirjaga „Hea preili ja härrasmaja” ilmusid Henrik Sepamaa tõlkes alles septembris. Ivan Bunin on ilmselt asendatud Aleksander Kupriniga ja Ernest Hemingway Doris Lessingiga. Guy de Maupassant ja Stefan Zweig on ilmunud, viimaselt küll teine teos, kui plaanis näidatud („Malenovell” Nigol Andreseni tõlkes). August Alle „Punglast ja Kunglast” ei ilmunud kunagi, kuid veebruaris märgib Tuglase saabuvat sünnipäeva „Ühe Norra reisi kroonika”

²Kirjanike Liidu juhatuse koosolekud 1956: ERA R-1765.1.183b.

taastrükk. Oli ju Tuglas alles aasta eest jälle „lubatud” autorite hulka arvatud.

Veel aastaid kinnitati „„Loomingu” Raamatukogu” järgmise aasta plaane ENSV Kirjanike Liidu juhatuses ja enamasti olid need niisama umbmäärased, nagu oli esimenegi. Muutuvaid tegureid oli piisavalt palju: kas ei jõudnud tõlkija tööga valmis või ei sobinud tekst mingil põhjusel tsensuuriametnikele või nende ülemustele. Ja siis tuli asendada, vahetada ja kombineerida, sest plaan oli püha ja numbrid pidid ilmuma, kuigi hilinesid üsna sageli, nagu võib lugeda toimetusele saabunud lugejakirjadest.

Aga tegelik asutamislugu algas veelgi varem: 27. juulil 1956 on EN Kirjanike Liidu juhatuse esimees Juhan Smuul saatnud Eesti NSV kultuuriministrile sm. A. Ansbergile järgmise kirja:

„Vastavalt EKP Keskkomitee büroo otsusele 24. maist 1956. a. on lubatud „„Loomingu” Raamatukogu” nime all välja anda igas kuus kaks 2,5 poognalist ilukirjanduslikku teost tiraažiga 15 000 eksemplari. Selle väljaande regulaarne toimetamine tähendab võrdlemisi suurt töömahtu, mida ei saa „Loomingu” toimetuse praegusele koosseisule panna, seda enam, et „Loomingu” enda maht suurenes käesoleval aastal 2 trükipoogna võrra.

Neil põhjustel palub EN Kirjanike Liidu juhatus Teie korraldust „„Loomingu” Raamatukogu” väljaandmisega seoses olevate küsimuste võimalikult peatseks lahendamiseks, et kõne all olevad väljaanded võiksid 1957. a. jaanuarist ilmuma hakata. Selleks palume kõigepealt võtta kaalumisele Ajalehtede-Ajakirjade Kirjastuse poolt tehtud ettepanekud. Teiseks palume Teie kaasabi, et Raamatukaubanduse Peavalitsus ja ETKVL-i kauplused „„Loomingu” Raamatukogu” väljaannete levitamisest osa võtaksid, kuna Ajakirjandusliidu müük üksi ei suudaks kogu tiraaži realiseerimist kindlustada.”³

Siin tuleks tähele panna sammude järjekorda: kõigepealt (24. mail 1956) on olnud partei keskkomitee otsus uus väljaanne asutada, siis on väljaande eest vastutaja (Kirjanike Liit) teatanud sellest kultuuriministrile ja pärast seda, tegelikult *post factum*, on asja arutatud Kirjanike Liidu juhatuses. Seal esitab asja uue väljaande nominaalne toimetaja, kelleks on „Loomingu” selleaegne peatoi-

³ ERA R-1765.1.196,119.

metaja Ilmar Sikemäe. Tegelikult korraldab asju algusest peale toimetaja Otto Samma, kellele on abiks esialgu kaks töötajat: masinakirjutaja Helju Järvekül ja korrektor Evi Reinsalu. Toimetuse tuba on „Loomingu” juures Toompeal, Kohtu tänava majas, kus sel ajal paiknes ka Kirjanike Liit.

Ajakirja esimese aastakäigu formaat kopeeris „Tulukese” Raamatukogu” formaati, aga seda muudeti juba järgmisel aastal. Paber, eriti kaanepaber, oli tõeliselt vilets ning trükk väike ja tihe. Kaanele paigutati autori portree, milleks fotod telliti Moskvast, asutusest nimega „TASS-i Fotokroonika”. 1957. aasta alguses oli väljaanne veel nii uus, et Otto Samma on Raamatukaubanduse Valitsuse küsimusele vastuseks kirjutanud: „Väljaanne on seadnud eesmärgiks tutvustada eeskätt tänapäeva kirjandust nii geograafiliselt kui ka temaatiliselt võimalikult laias ulatuses.” Alguses müüdi „Loomingu” Raamatukogu” numbreid nii raamatupoodides kui ka ajalehekioskites, hiljem jäi see kui ajakirjandusväljaanne ainult Ajakirjandusliidu müüa. (Nõukogude ajal perioodilisi väljaandeid raamatupoodides ei müüdnud.) Kuulutused uue väljaande kohta ilmusid 1957. aasta jaanuaris nii „Rahva Hääles”, „Noorte Hääles” kui ka „Õhtulehes”, kuhu Samma oli need saatnud. Loomulikult tutvustas uut asja ka „Sirp ja Vasar”.

Esimesed poolteist aastat kirjutas kõik kirjad võimalikele kaastöölisele Otto Samma ise ja neid on igasuguseid. Autoriõigustega tolleaegses Nõukogude Liidus probleeme ei olnud, neid lihtsalt ignoreeriti, ja mõelda tuli ennekõike sellele, kust huvitavaid teoseid kätte saada ja kes neid võiks tõlkida. Otto Sammale annab nõu tema õpetaja Westholmi gümnaasiumi päevilt Nigol Andresen; üsna kohe on tekkinud kirjavahetus Leo Metsari ja Ain Kaalepiga; Juhan Peeglilt palub Samma materjale varajase eesti ajakirjanduse tutvustamiseks. Selle tulemusena ilmub maikuu 10. numbrina vihik pealkirjaga „Vanaisade vahelugemisi”, millega märgitakse „Postimehe” 100. aastapäeva 5. juunil. August Alle (kunagine „Loomingu” toimetaja!) 5. surma-aastapäeva 8. juulil tahetakse ära märkida tema ennesõjaaegsete följetonidega. Seda kogumikku ei tule, ilmselt tsensuuriprobleemide tõttu. Kui järgmisel aastal (1958) tähistati A. H. Tammsaare sünniaastapäeva novellivalimikuga, mis samuti sisaldas enne nõukogude võimu

kehtestamist perioodikas ilmunud tekste, pidi Samma taotlema parteikomitee luba, et masinakirjutaja tohiks Riikliku Raamatukogu erifondist vajalikud tekstid kopeerida, sest sõjaeelne perioodika oli ju kõik sinna peidetud. Ilmselt jäid sellesama probleemi taha ka Alle följetonid; stalinismist toibuvast Eesti ühiskonnas oli sügavalt juurdunud hirm igasuguse Eesti Vabariigi aegse trükisõna ees, „trükistes riiklike saladuste hoidmise“ kohta käivaid korraldusi oli ohtralt ja kuigi Stalini surma järel hakkasid mõned tabud murenema, oli „kodanliku Eesti trükisõna“ ikka veel väga ohtlik asi.

Oktoobrirevolutsiooni 40. aastapäeva tähistas uus väljaanne nõukogude luule valimikuga, mille koostas Ralf Parve. Et kinnitada eestlaste osa suures oktoobripöördes, ilmus „„Loomingu“ Raamatukogus“ ka eraldi vihik Eesti riigikukutajate (N. Salm, A. Tammik, A. Lombak, G. Solovjov jt.) meenutusi pealkirjaga „Neljakümne aasta eest. Vanade revolutsionääride mälestusi“. Omaette vihiku said esimeses aastakäigus kolm elavat eesti autorit: Friedebert Tuglas, Erni Krusten ja Aleksander Siivas. Nii jõuab aasta õnnelikult lõpule ja väljaande tänulikud lugejad on toimetusele saatnud peamiselt tänukirju või siis kirju selle kohta, et tahtakse seda uudset asja tellida või osta. Otto Samma on osavalt püüdnud hoida hundid söönud ja lambad terved: nõukogulikke tähtpäevi on tähistatud, samas on tehtud sissevaateid vanadesse ajalehtedesse ja paotatud uks laia maailma (John Steinbeck, Doris Lessing, Karel Čapek).

Tol ajal oli asjakohane, et Moskvasse, Nõukogude Liidu rahvaste kirjanduse komisjonile, saadeti 12. septembril 1957 dateeritud kiri, milles kinnitatakse, et uus väljaanne on olnud edukas. Otto Samma kinnitab, et määratud tiraaž (siis 18 000) on ennast õigustanud ja lugejad leidnud. Loetletakse tähtsamaid ilmunud teoseid (alustatakse sümptaatsel kombel muuseas Tuglasest); raporteeritakse, et avaldatud on nii vene (Tendrjakov, Panova, Paus-tovski, Kuprin) kui ka välismaa kirjanike (Zweig, Moravia, Haanpää, Lessing, Steinbeck, Triolet) teoseid. Väljaandele tõlgitakse teoseid vene, inglise, saksa, itaalia, prantsuse, soome ja islandi keelest.⁴

Viis päeva hiljem (17. septembril 1957) on Kirjanike Liidust esi-

⁴ERA R-1765.1.221.

mees Smuuli ja sekretär Remmelga allkirjadega läinud EKP Keskkomiteesse sm. L. Lentsmanile ja ENSV Kultuuriministeeriumisse sm. A. Ansbergile eestikeelne kiri, kus kinnitatakse samuti, et Kirjanike Liidu juhatus, olles ära kuulunud „Loomingu” Raamatukogu” toimetaja aruande, märkis, et „see väljaanne on end täiesti õigustanud, olles nõukogude ja välismaa novelliloomingu operatiivseks tutvustajaks. Oma 18 000-tiraažiga suudab ta edukalt tõrjuda kõrvale rahva lugemisvarast veel vanast ajast käibel olevat kollast kirjandust ja anda kvaliteetset lugemismaterjali.” 1957. aasta esimesel poolel on „Loomingu” Raamatukogu” andnud kasumit 28 000 rbl.

Arvestades eespool öeldut ja seda, et „Loomingu” Raamatukogu” võib veel laialdasemalt tõlkida ja vahendada nõukogude ja välismaa head lühiproosat, ning ka seda, et väljaanne võib hakata katma „Loomingu” dotatsiooni, palub ENSV Kirjanike Liidu juhatus, et ajakirja „Looming” novellilisa „Loomingu” Raamatukogu” ilmumissagedust saaks 1958. aastal suurendada selliselt, et praeguse 24 numbri asemel välja anda 36 numbrit, s. o. iga kuu kolm numbrit. Ühtlasi palub Eesti NSV Kirjanike Liidu juhatus suurendada „Loomingu” Raamatukogu” plaanilist tiraaži 20 000 eksemplarile.⁵

Hruštšovi „sula” laienes sel ajal veelgi ja keskvoimu õnnistusega hakkasid 1958. aastal ilmuma ajakirjad „Keel ja Kirjandus”, „Eesti Loodus” ning „Kultuur ja Elu”, viimane esialgu nimega „Kultuuritöötaja”. Ka „Loomingu” Raamatukogu” sai volüümi juurde – alates 1958. aastast hakkas see ilmuma kolm korda kuus (5., 15. ja 25. kuupäeval) ja selle formaati muudeti. (Toimetuse kirjavahetusest jääb mulje, et siin oli määrav sõna trükikojal, kus paberit oli parem lõigata just sel ja mitte mõnel muul viisil. Ja paberipuudus oli krooniline.)

Sama kordub 1958. aasta lõpul. Ülemustele EKP Keskkomitees ja Kultuuriministeeriumis kinnitatakse, et „Loomingu” Raamatukogu” tiraaži on tõstetud juba 20 000-ni ja nüüd peaks väljaande ilmumissagedust veelgi tihendama (ajakiri peaks ilmuma iga nädal kindlal päeval, kokku 52 numbrit aastas). Rõhutatakse, et senini on töötatud kasumiga. Toimetuse töötajate hulka ja koosseisu soovi-

⁵ERA R-1765.1.231b.

takse muuta: arvatakse, et peaks juurde palkama toimetaja asetäitja (kuupalk 1200 rbl.) ja kirjandusliku kaastöölise (kuupalk 800 rbl.). Peaks tõstma ka teiste töötajate palka.⁶ Päriselt need soovid ei täitu, ehkki on veel unistuste ja võimaluste aeg.

27. aprillil 1959 on KL-i sekretär Lembit Rimmelgas kirjutanud EKP Keskkomiteele, et Kirjanike Liit palub Keskkomiteelt luba hakata „Loomingu” toimetuse juures „„Loomingu” Raamatukogu” eeskujul välja andma perioodilist romaani-ajakirja nimetusega „Kaasaegne romaan”. Seletatakse: „„Kaasaegne romaan” seab oma ülesandeks tutvustada operatiivselt laiadele lugejahulkadele nõukogude vene, NSV Liidu rahvaste ja välismaa progressiivsete kirjanike tänapäevase romaani paremiku.” Aastas ilmuks 12 numbrit, numbri mahuks oleks 9 autori- ehk 12 trükipoognat, numbri hinnaks 3 rubla ja niisugustel tingimustel oleks ennast ära tasuv tiraaž 13 000. Et kasumit saada, võiks esialgu romaane välja anda tiraažiga 15 000.⁷ Vastust sellele kirjale säilinud paberite hulgas kahjuks ei ole, aga see on ilmselt olnud eitav, sest perioodilist romaani-väljaannet Eestis siiski tegema ei hakatud. Rimmelga mõte ei olnudki omas ajas väga utoopiline, sest vene keeles ilmus menukas „Roman Gazeta” ja Ida-Saksamaal „Roman Zeitung”, mõlemad paksud ajakirjad, kus trükiti just nimelt romaane. Et pakkumist oleks olnud, seda võib näha 1960.–1970. aastate „Loomingust”, kus paljud algupärased romaanid ilmusid kõigepealt järjejuttudena ja alles pärast seda suures tiraažis „Eesti Raamatus” (Eesti Riiklik Kirjastus nimetati niimoodi ümber 1964. aastal).

30. oktoobril 1960 on Otto Samma kirjutanud EKP teaduse- ja kultuuriosakonna juhataja asetäitjale Endel Sõglale kirja, milles selgitab väljaande senist arengut. Edasiste perspektiivide osas korratatakse põhiliselt Rimmelga varasemat ettepanekut, aga pisut muudetud kujul: nimelt tahetakse muuta „„Loomingu” Raamatukogu” kaheks väljaandeks: üks neist ilmuks senisel kujul kaks korda kuus ja selle kõrval ilmuks kord kuus üks romaan. „See võimaldaks operatiivselt avaldada ka pikemaid teoseid, mida senine maht ei luba.” Siit ilmselt kasvavadki välja „„Loomingu”

⁶ERA R-1765.1.231b.

⁷ERA R-1765.1.281.

Raamatukogu” mitmiknumbrid ja edaspidi ei nimetata väljaannet enam kusagil „Loomingu” novellilisaks.

15. maist 1958 sai Samma hindamatu abilise – toimetusse tuli tööle Lembe Hiedel. Sellele oli eelnenud Otto Samma kiri EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonnale, kus ta ütles, et väljaandes, mille maht on nüüd kolmandiku võrra suurem, on loomulikult suurenenud ka töö hulk ja seega peaks korrektori asemel (kuupalk 740 rbl.) palkama vanemkorrektori (kuupalk 790 rbl.). Sellele kohale asuski Lembe Hiedel, kellest juba 1959. aasta alguses sai toimetaja. Vanemkorrektorina asus tööle Maret Käbin.⁸

Ka „Loomingu” Raamatukogu” reeglites tehti muudatusi. Samal 1958. aastal ilmus esimene kaksiknumber (nr. 5/6, Graham Greene'i „Vaikne ameeriklane”), kuid selleks on Samma pidanud luba küsima Ajalehtede ja Ajakirjade Kirjastuse direktorilt. See jäi esialgu veel üksikjuhtumiks, sest järgmine mahukam teos – Anatoli Kuznetsovi „Legendi järg” ilmus taas kahes osas – I ja II, s.t. kahe eraldi vihikuna. Rohkem 1958. aastal kaksiknumbreid ei tehtud. See aasta algab ja lõpeb vihikutega, mis sisaldavad „uusimaid vene nõukogude novelle”. Elavatest eesti autoritest on oma vihiku saanud Egon Rannet (näidend „Kadunud poeg”) ja Lilli Promet. Üle aegade jääb sellest aastakäigust kahtlemata kestma Antoine de Saint-Exupéry „Inimeste maa”, mille prantsuse keelest tõlkis Maria Hange.

1959. aastast alates ilmub „Loomingu” Raamatukogu” iga nädal. Selleks ajaks on toimetuse koosseis järgmine: Otto Samma on vanemtoimetaja, Lembe Hiedel toimetaja, Maret Käbin vanemkorrektor ja Helju Järvekülg sekretär-masinakirjutaja. Väljaande aastaplaanid kinnitab endiselt Kirjanike Liidu juhatus oma detsembrikuisel koosolekul. Selle aastakäigu plaan on arhiivis olemas⁹ (enamasti pole plaani koosoleku protokollile lisatud). Plaani tegelikkusega võrreldes näeme ootuspäraselt, et aasta algus kulgeb enam-vähem plaani järgi, aasta teine pool aga lahkneb sellest üsna oluliselt. Nii on ära jäänud Evald Tammlaane reisikirjad ja vested („Jänkimehe kroonika” ilmub alles 1961. aastal), Paul Ariselt tellitud mustlaste muinasjutud ning Friedrich Dürrenmatti

⁸ KM EKLA f. 283, m. 846.

⁹ ERA R-1765.1.231b.

„Linn”. Ära on jäänud ka Egiptuse novellide valimik, mille teemal on toimunud pikk kirjavahetus Otto Samma ja Uku Masingu vahel, kus Samma on juba 22. oktoobril 1957 kirjutanud Masin-gule ettepanekuga, et ta tõlgiks araabia keelest mõnda kaasaegset Egiptuse autorit.¹⁰ Masing kirjutab vastu, et ta on TRÜ raamatukogu kaudu tellinud Moskvast raamatuid ja pakub ka plaanis mainitud autori Mahmud Teimuri novelle, kuid niisugust raamatut ei ilmu ning ei ole teada, kas Masing sai käsikirja valmis või loobus tõlkimisest.¹¹ Samas on oldud operatiivsed ja leitud uut materjali väljastpoolt plaani: nii on aasta lõpus ilmunud Aleksander Grini „Punased purjed” (nr. 22), John Osborne’i „Vaata raevus tagasi” (nr. 48) ja muud huvitavat.

Kaksiknumbreid ilmus ka 1959. aastal vaid üks (Ray Bradbury „451° Fahrenheiti”); François Mauriaci „Ussipesa” ilmub samamoodi nagu Kuznetsovi teos kahes osas kahe eraldi vihikuna. Kirjavahetusest selgub, et kaksiknumbrile peab iga kord taotlema Kirjastuste ja Polügraafia Peavalitsuse ülemalt vastavat korraldust.¹² See tundub olevat lihtsalt kinnistunud reegel, sest praktiliselt polnud vist vahet, kui paks või õhuke iga konkreetne vihik oli. Raamatute valiku mõttes laienevad aga võimalused mitmiknumbrite (tegelikult kaksiknumbrite) lubamisega oluliselt ja alates 1961. aastast ilmub neid pidevalt. 1961. aasta lõpus (nr. 49–51) ilmub ka esimene kolmiknumber, Graham Greene’i romaan „Meie mees Havannas” (tlk. Lennart Meri).

Tundub, et esimestel aastatel on Otto Sammale olnud oluline laiendada tõlgitavate teoste geograafiat ja leida võimalikult palju erinevaid keeli, millest tõlkida. Nii haaratakse kaasa Ülo Sirk, kes tõlgib indoneesia keelest (1958), Leo Leesment, kes tõlgib hiina keelest (1959), Ina Genss, kes tõlgib pärsia keelest (1959) ja Haljand Udam, kes tõlgib hindi keelest (1960). Uku Masingu haruldaste keelte oskust on püütud rakendada, kuid seda pole valvsad seltsimehed ilmselt lubanud. Kohe alguses on rakendatud Aleksander Kurtnat, kes tõlgib poola, itaalia ja saksa keelest, ning Leo Metsarit

¹⁰ KM EKLA f. 283, m. 846.

¹¹ KM EKLA f. 283, m. 845.

¹² KM EKLA f. 283, m. 846.

tšehhi ja Harald Lepikut soome keelest tõlkijana. Ühe teose ungari keelest tõlgivad Paula Palmeos ja Aino Pervik, aga juba 1960. aastast hakkab selle maa kirjandust vahendama Edvin Hiedel, kes 1964. aastal ka „„Loomingu” Raamatukogusse” tööle tuleb. Algusaastatel on nii luulet kui ka proosat vene ja saksa keelest tõlkinud Debora Vaarandi, Nigol Andresen, August Sang ja Ain Kaalep. Põhjamaade kirjandusi tõlgivad Henrik Sepamaa ja Arnold Ravel, vene keelest Hans Luik ja paljud teised, inglise keelest peamiselt Edith Roks, Valda Raud ja Vidrik Kivilo.

Teine suund Samma töös LR-i algusaastatel on Nõukogude Eestis tõrjutud varasema eesti kultuuripärandi ettevaatlik väljatoomine. Koostöös Juhan Peegluga tehakse mitu valikut Eesti vanadest ajalehtedest. Eesti kirjandusklassikast antakse välja Tammisaare, Vilde ja Tuglase juttude uustrükke jms. Kuna väljaanne on loodud „uuema progressiivse tõlkekirjanduse tutvustamiseks”, on mõistetavalt palju uuemat vene kirjandust, kust otsitakse värsket ja poleemilist materjali.

Tundub, et pärast seda, kui tööle on asunud Lembe Hiedel, taandub soov laiendada keelelist geograafiat soovi ees anda välja eeskätt head ilukirjandust, eriti seda, mis tuleks lääne poolt. Sellest on Lembe Hiedel ise väga meeldejäädvalt kirjutanud, kuid siinkohal tuleks ikka rõhutada kõiki neid takistusi, mis sellel teel ees seisid. Reeglit, et liiduvabariigis võis avaldada ainult neid välismaa autorite teoseid, mis olid juba vene keelde tõlgitud, tegelikult ei olnud. See oli lihtsalt levinud praktika, sest niimoodi püüti ära hoida võimalikke avaldamiskeelde. Raskem oli leida huvitavaid raamatuid ja siis neid ka füüsiliselt kätte saada, et tõlkija saaks tööle hakata. Küllalt palju huvipakkuvaid asju leiti ajakirja „Inostrannaja Literatura” kaudu ja originaal telliti siis Moskvast väliskirjanduse raamatukogust. Teraselt jälgiti vene keeles ilmuvat; „vennasvabariikide kirjanduse” väljaandmise kohustust täideti asjatundjate abiga.

1960. aasta alguses on Otto Samma allkirjaga saadetud Ajakirjandusliidule tekst, mis on mõeldud eraldi reklaamlehena ajakirjade vahele panemiseks. Seal öeldakse, et ilmumist jätkab iganädalane ajakiri „„Loomingu” Raamatukogu”, kus „avaldatakse kaasaegse kirjanduse paremaid teoseid. 1960. aastal on lugejate

soovil suurendatud originaalteoste osatähtsust. Tellimishind 52.-rbl. aastas". Eesti kirjanikest saavad sel aastal oma vihiku Mart Raud, Uno Laht, Rein Sepp ja Eduard Vilde. Rein Sepa näidend „Viimne üksiklane” jääbki nõukogude aastatel tema ainukeseks ilmunud originaalteoseks ja Vildelt avaldatakse esimest korda pärast sõda novell „Casanova jätab jumalaga”.

30. oktoobril 1961 on Otto Samma esitanud Kirjastuste ja Polügraafiatööstuse Peavalitsusele jooksva aasta kohta statistikat: sellel aastal on ilmunud 43 numbrit „„Loomingu” Raamatukogu”, tulemas on veel 9 numbrit. Need teosed on ilmunud kokku 33 vihikus. Neist vihikutest on 1 temaatiline kogumik, 7 nimetust vene nõukogude kirjanike teoseid, tõlkeid teiste nõukogude rahvaste kirjandustest 2 raamatut, eesti klassikat 2 raamatut, tõlkeid rahvademokraatiamaade rahvaste kirjandustest 6 raamatut, kapitalistlike maade kommunistidest kirjanike teoseid 3 raamatut, välismaa (sealhulgas asumaade ja poolasumaade) progressiivsete kirjanike teoseid 11 nimetust ja välismaa kirjandusklassikat 1 raamat.¹³ Vaadates selle aasta bibliograafiat, püüame mõistatada, kes ja mis on niisuguse liigituse taga. Temaatiline kogumik on ilmselt Ain Kaalepi koostatud luulevalik „Muusikalisi hetki” (nr. 5). Välismaa kirjandusklassik on tõenäoliselt Rabindranath Tagore. Eesti klassikaks peaksid kvalifitseeruma Juhan Peegli koostatud järjekordne huumorikogumik eesti ajakirjandusest pealkirjaga „Naer pole ainult naljaasi” ning Evald Tammlaane „Jänkimehe kroonika”. Edasi läheb raskeks. Tagantjärele on üsna võimatu vahet teha kapitalistlike maade kommunistidest kirjanike ja välismaa progressiivsete kirjanike vahel, aga küllap rahustas niisugune jaotus sel ajal ideoloogiavalvurite südametunnistust.

„„Loomingu” Raamatukogu” temaatilise plaani kinnitamine ja esitamine muutus rutiinseks tegevuseks. Iga aasta lõpul saatis Samma järgmise aasta plaani (mis ei olnud kunagi lõpuni konkreetne) pärast selle kinnitamist Kirjanike Liidu juhatuses edasi EKP KK propaganda- ja agitatsiooniosakonnale ning Kirjanduse ja Kirjastusasjade Valitsuse ülemale. 1965. aastaks moodustati „„Loomingu” Raamatukogule” toimetuse kolleegium, millele peatoime-

¹³ KM EKLA f. 283 m. 848.

taja Samma saab viidata, kui tekib küsimusi ühe või teise teose plaani võtmiseks.¹⁴

Aeg-ajalt saadetakse ülevaateid ka Moskvasse, NSV Liidu rahvuskirjanduste komisjoni eesti kirjanduse konsultandile Vera Ruberile. Nii on 23. novembril 1961. aastal saadetud kiri, kus rõhutatatakse ajakirja operatiivsust vene nõukogude kaasaegse kirjanduse tutvustamisel Eestis. See käib ilmselt kokku tol ajal levinud kampaaniaga „kirjanduse kaasaegsusest”, millele oli pühendatud ka suur nõupidamine Moskva ametnike osavõtul Tallinnas aasta alguses. Nüüd on hea meel tõdeda, et Eestis on olnud operatiivsed: välja on antud A. Kuznetsovi „Legendi järg”, A. Tvardovski „Kaugused kauguste taga”, V. Kaverini „Tundmatu sõber”, Tš. Aitmatovi „Džamilja” – kõik teosed, millest on nõukogude keskajakirjanduses palju kirjutatud. Toonitatakse veel, et iga aasta lõpul on välja antud valimik lõppeva aasta parimatest vene keeles ilmunud novelidest. Lõpuks nimetatakse, et on avaldatud ka välismaist kirjandust ja kokku on tõlgitud 43 maa kirjandust 26 keelest.¹⁵ Ametliku retoorikaga, mille järgi valitses „suur rahvaste sõprus suure vene rahva juhtimisel”, sobis niisugune vaade „„Loomingu” Raamatukogu” missiooniga hästi kokku.

10. märtsil 1965. aastal on EKP KK ideoloogiaosakonnale taas saadetud „statistilisi andmeid” möödunud aastate (1961–1964) kohta. Seekord on liigitust mõnevõrra lihtsustatud, kuid kapitalistlike, sotsialistlike ja vennasmaade üle peetakse ikka eraldi arvet. Praeguselt vaateveerult on muidugi raske mõista, mida niisugune tasakaal tegelikult kindlustas või kuidas lugejaid positiivselt mõjutas. Ajakirja numbreid on igal aastal muidugi 52, kuid teoseid mitmiknumbrite tõttu erineval hulgal: 1961. aastal on neid 40, neist nõukogude kirjandusest 12, teistelt sotsialismimaadelt 8, kapitalistlikest maadest 17 ja koloniaalmaadest 2;¹⁶ 1962. aastal on teoseid

¹⁴ 5. jaanuaril 1965. aastal on Otto Samma kirjutanud Ott Ojamaale: „„Loomingu” Raamatukogu” töö oli vahepeal Keskkomitees arutusel ja seal [...] otsustati sisse seada toimetuse kolleegium, nii nagu on kõigil teistel ajakirjadel.” – KM EKLA f. 283 m. 850.

¹⁵ KM EKLA f. 283 m. 848.

¹⁶ Numbrid ei klapi, ilmselt ei mahu pakutud liigituse alla huumorikogumik „Naer pole ainult naljaasi” ja antoloogia „Muusikalisi hetki”. Veidral kombel pole 1961. aastal avaldatud ühtegi elusolevat eesti autorit, aga külalapsid oleksid nende teosed kuulunud nõukogude rahvaste kirjanduste hulka.

35, neist nõukogude rahvaste kirjandust 15, sotsialismimaade raamatuid 7 ja kapitalistlikest maadest 15. 1963. aastal on teoseid 32, neist nõukogude rahvastelt 12, sotsialistlikest maadest 7 ja kapitalistlikest maadest 13. 1964. aastal on teoseid kokku 33, neist nõukogude rahvastelt 11, „sotsmaadest” 6 ja „kapmaadest” 16. Mida ideoloogiavalvurid neist numbritest järeldasid, pole teada. Puhtmajanduslikult oli kapitalistlike maade autoreid kasulikum avaldada, sest neile ei makstud siis veel honorari.

Väljaande säilinud kirjavahetusest saab selgeks, kuidas laieneb ja täieneb nn. aktiiv, s.t. inimeste hulk, kes toimetusele oma teoseid või tõlkeid pakuvad, annavad teada, kust või kellelt saaks vajalikku raamatut, või informeerivad mõnest huvitavast teosest, mille tõlkimist võiks kaaluda. Ajakirja edaspidine kauaaegne kaastööline Enn Soosaar on saatnud esimese kirja 4. märtsil 1960. Ta kirjutab natuke endast ja teda tabanud õnnetusest, mis piirab tema liikumist, kuid võimaldab teha kodus tõlketööd, ja teeb ettepaneku avaldada tema tõlkes Archibald Cronini teos „The Northern Light”, millest lisab ka tõlkenäite.¹⁷ Soosaarele on vastatud 11. märtsil, kuid tema kaastööpakkumist vastu ei võeta, sest Cronini teos ei paku huvi ja esitatud tõlkenäide ei ole inglise keelest tõlkijate Edith Roksi ja Helga Krossi tasemel.¹⁸ Enn Soosaar ei kohkunud niisugusest reaktsioonist tagasi, vaid saatis edaspidigi soovitusi ja ettepanekuid ning informatsiooni Ameerika kirjanike kohta. Tema esimeseks tõlkeks „„Loomingu” Raamatukogus” saab 1965. aastal Hemingway „Pidu sinus eneses”, millele järgnevad juba kõik teised.

Raamatuid soovivad ja pakuvad tõlkimiseks mitmed kirjaniidud, eriti tartlased. (Võib arvata, et tallinlased astusid oma ettepanekutega lihtsalt toimetusest läbi.) Nii pakub Jaan Kaplinski teoseid, mida ta koos ema Nora Kaplinskiga võiks kas poola või prantsuse keelest tõlkida. August Annist saadab rahvalaule ja pakub tõlkimiseks Aino Kallase teoseid. Karl Mihkla küsib Johannes Aaviku volitusel 1969. aastal, kas LR ei sooviks välja anda Aaviku kunagisi tõlkeid Ivan Turgenevi teostest. 1. novembril 1971. aastal on toimetusele pika kirja kirjutanud Ain Kaalep, kes soovib välja anda nii Betti Alveri proosateoseid kui ka Reed Morni novelle. „Kui LR-il

¹⁷ KM EKLA f. 283 m. 847

¹⁸ KM EKLA f. 283 m. 848

muidugi „emigrantidelimiiti” on”, soovitab ta kõigepealt Ristikivi „Lohe hambaid” ja teatab häbelikult, et ka temal endal on valmi-
mas väike võrukeelne värsikogu. Siis nimetab ta autoreid, keda
peaks tõlkima: esimesena on kirjas Fernando Pessoa (ilmus 1973),
samuti Austria ja Saksa kirjanikke.¹⁹

1960. aastatel saab jälgida, kuidas „raudne eesriie” aeglaselt,
kuid seda kindlamalt mõraneb ja „„Loomingu” Raamatukogu”
tegijatele tullakse appi sealt teiselt poolt. Nii on 1965. aastal noor
lingvist Auli Hakulinen saanud värskest ilmunud soome kirjan-
duse teoseid. Ta seletab oma kaaskirjas, et oli käinud koos Mati
Undiga toimetuses, kus olnud juttu sellest, kui raske on välismaa
raamatuid kätte saada. Vastutasuks võiks saata eesti raamatuid
Soome, näiteks Martti Rauhalale: viimane tõlgiks meelsasti kaas-
aegset eesti kirjandust.²⁰

1968. aastal on tulnud kiri Rootsist Ivo Ilistelt, kes meenutab
hea sõnaga kohtumisi toimetuses ja annab teada, et „kultuuri-
sidemete komitee” (VEKSA) aadressil on toimetusele tellitud järg-
mised suured välismaised kirjandusajakirjad: „The Times Literary
Supplement”, „La Quinzaine littéraire”, „The New York Review of
Books” ja „Die Welt der Literatur”.²¹ Mis rahaga Iliste need ajakir-
jad tellis ja kui kaua tellimused kestsid, see kirjavahetusest ei selgu,
kuid ilmselt oli see umbses ENSV-s tänuväärt õhuaken.

Tehnilised probleemid 1960. aastate alguses

30. novembril 1960 on kirjutatud öiend EKP Keskkomiteele, kus
muuhulgas selgitatakse tehnilisi raskusi. „Tagajärjetult on toime-
tus püüdnud saada väljaande jaoks suuremat trükikirja, sest prae-
gune on vanematele ja halvema nägemisega inimestele raskesti loe-
tav. Väga tähtis oleks, et väljaanne ilmuks kindlal nädalapäeval,
nagu näiteks „Sirp ja Vasar”. Praegu ilmub „„Loomingu” Raamatu-
kogu” trükikodade ebarütmilise töö tõttu väga korrapäratult (vahel
mitu numbrit korraga, pahatihti suure hilinemisega). Ebakorra-
pärast süvendab veel see, et iga neljas number trükitakse Viljan-
dis, mistõttu juhtub, et hilisem number tuleb vahel enne müügile

¹⁹ KM EKLA f. 283 m. 853

²⁰ KM EKLA f. 283 m. 849.

²¹ KM EKLA f. 283 m. 851.

kui varasem.”²² Üldiselt trükiti „Loomingu” Raamatukogu” Tallinnas „Ühiselu” trükikojas. Ilmselt oli seal tööd palju, sest alates 1959. aastast tehakse osa tööd Viljandis, trükikojas nimega „Bolševik”. Sellest loobutakse siiski varsti, sest lugejad protesteerivad, et trükikiri olla tuhm.

1961. aasta alguses saadab „Ühiselu” Sammale töögraafiku. Seal seisab, et „Loomingu” Raamatukogu” ühe numbriga arvestuslik maht on 2 trükipoognat ja plaaniline tiraaž 20 000 eksemplari. Ühe numbriga töösükkel kestab 20 päeva, millest ladumisele kulub 5 tööpäeva, murdmine ja korrektuur võtavad 5 tööpäeva, trükkimine 4 tööpäeva ja brošeerimine 6 päeva.²³

1964. aastal on graafikut täpsustatud. Siis on juba arvestatud mitmiknumbritega ja antud teada, et üksiknumbriga töösükkel on 18 päeva, kaksiknumbril 22, kolmiknumbril 27 ja neliknumbril 32 tööpäeva.²⁴

Probleemid trükikojaga jäidki kestma, sest ka toimetusel oli raske iga kord graafikust kinni pidada, sõltusid nad ju nii palju autoritest ja tõlkijatest ning alati võisid vahele segada tsensorid. Kui korrektuuri faasis tuli palju parandusi, pidi maksma trükikojale trahvi. Kui viivitus tekkis tsensorite tõttu, oli Samma mure kinnijäänud number millegagi asendada, samas valvata, et juba laotud teose ladu ei lõhuta, kuni oli lootust teos (kas või kadudega) siiski tsensuurist „läbi tuua”.

Raha

Nõukogude ajal rahast avalikult ei räägitud, eriti mitte ideoloogia valdkonnas, kuid nii kõrvaline, nagu üldiselt mõista antud, see ka ei olnud. Kohe ajakirja algusaastatel märgiti mõnikord, et väljaanne annab kasumit ja seega peab väljaandmist igati pooldama. Teisalt saab kirjavahetust jälgides algusest peale aimu, et mingit rahalaristamist samuti ei lubatud. Näiteks kui 14. oktoobril 1959 saadetakse Sammale ministri käskkiri selle kohta, et ajalehtedele ja ajakirjadele antavat riiklikku dotatsiooni vähendatakse, sisaldub selles korraldus, et koosseisulistele tõlkijatele honorare tuleb vähendada.²⁵

²² KM EKLA f. 283 m. 848.

²³ KM EKLA f. 283 m. 847.

²⁴ KM EKLA f. 283 m. 849.

²⁵ KM EKLA f. 283 m. 846.

Eraldi probleemide pundar seostub välisautorite honoraridega. Nõukogude Liit ei olnud kuni 1973. aastani sidunud end rahvusvahelise autoriõiguse konventsiooniga. Honorari tuli maksta ainult „omadele”, nõukogude kodanikest autoritele. 1960.–1970. aastatel oli see umbes 400–500 rubla ühe LR numbri kohta.

„Loomingu” Raamatukogu” oli asutatud ikkagi tõlkeajakirjana. Samas on seal alati avaldatud eesti autoreid, olgu elavaid või surnuid. Asutamisdokumentides pole väliskirjandust rõhutatud, kuigi see oli tõenäoliselt üks liikumapanevaid jõudusid, mis ajakirja asutamiseni viis – leida rohkem võimalusi kaasaegse tõlkekirjanduse avaldamiseks riigis, mis oli end ümbritsenud raudse eesriidega. Üsna varsti tõi see kaasa ootuspärased tagajärjed: autorid, kes olid juhuslikult teada saanud oma tööde avaldamisest (ega keegi nende käest ei küsinud!) Nõukogude Eestis, küsisid peamiselt kahte asja: kuidas jääb honorariga ja kas ei saadetak neile ilmunud tõlget. Raudreegel honorari puhul oli, et seda makstakse Nõukogude Liidus avaldatud tõlgete eest vaid Nõukogude rublades ja selle saab kätte vaid kohapeal, s.t. ise Nõukogude Liitu tulles. „Loomingu” Raamatukogu” dokumentide hulgas on esimene asjakohane kiri Soome kirjaniku Sakari Pälsi pojalt Hannu Pälsilt 4. juulist 1961. (Sakari Pälsi teos „Mina olin veel väikene” oli ilmunud samal aastal kolmanda numbrina Harald Lepiku tõlkes.) Küsitakse, kui suur on autori honorar ja kas saaks selle saata Soome ja kui ei, kas saaks selle kätte volikirjaga Leningradist. Sellele on 1. augustil vastatud, et honorariks on arvestatud 460 rubla ja 80 kopikat, Soome seda saata ei saa, kuid volikirjaga saab selle välja võtta Moskvast Soome saatkonnast. 1. septembril on järgnenud Sakari Pälsi enda kiri, kes tänab saadetud raamatu eest, kiidab tõlget ja palub, et tal võimaldataks saada honorar kätte Moskvast, Soome saatkonnast. Kuid 19. jaanuarist 1962. aastal on veel üks Otto Samma kiri, kus vabandatakse, et kahjuks ei saa honorari siiski maksta, ka Moskvast mitte, sest Nõukogude Liit pole liitunud Berni lepinguga ja seega puudub Nõukogudemaal kohustus seda teha.

18. oktoobril 1961 on oma honorari järele küsinud soome kirjanik Olavi Siippainen.²⁶ (Tema novellivalimik „Sinise jakiga tüdruk” ilmus Harald Lepiku tõlkes 1960. aasta 11. numbrina.) Auto-

²⁶KM EKLA f. 283 m. 847.

rile vastatakse 19. jaanuaril 1962 täiesti selgelt, et honorari maksta ei saa, sest Berni leping N. Liidus ei kehti.²⁷ 1963. aasta mais on Islandi kirjanik O. J. Sigurdsson küsinud oma honorari järele²⁸ (tema „Konstantinoopoli tähed” on ilmunud 1961, nr. 39), sedasama on teinud soome kirjanik Allan Jokinen, kellelt 1963. aastal ilmus „Kummituskoer”. Samma on ilmselt pöördunud nende asjadega Ajalehtede ja Ajakirjade Kirjastuse (aastast 1964 kirjastus „Perioodika”) direktori poole, kes omakorda on esitanud probleemi ENSV Kirjastuskomiteele. Sammale ja kirjastuse direktorile G. Valgmale on saadetud 8. veebruaril kiri, mille järgi lubatakse Allan Jokisele maksta tema „Kummituskoera” eest 60% autori-honorari alammäärast, aga ainult siis, kui see maksmine toimub Nõukogude valuutas ja autori N. Liidus viibimise ajal.²⁹ 28. jaanuaril 1964 on dateeritud Otto Sammalt Ajalehtede ja Ajakirjade Kirjastuse direktorile veel üks kiri, kus teatatakse, et Allan Jokinen on tulemas alanud aasta mais või juunis Tallinna ja Samma palub luba maksta talle honorari. „„Loomingu” Raamatukogus” ilmunud „Kummituskoer” on olnud esmatrükk Nõukogude Liidus ja reeglitega lubatud honorarimäär oleks 360 rubla 90 kopikat. Kiri lõpeb Samma kinnitusega, et „Allan Jokinen on progressiivne kirjanik ning suhtub sõbralikult Nõukogude Liidusse”.³⁰ Siinkirjutajale pole teada, kas Jokinen jõudis Tallinna ja sai oma väljateenitud rublad või ei aidanud sellele kaasa ka mitte tema sõbralik suhtumine riiki, kus autoriõigusi millekski ei peetud.

Soomlastel oli lähedalt ilmselt lihtsam jälgida, mis Eestis oli ilmunud. Kuid üsna varsti hakkasid oma raha küsima ka teised rahvad. 1964. aasta 17. aprillil on Otto Samma kirjutanud kirjastuse direktorile, et tšehh Karel Michal palub honorari oma teose eest „Viirastused päise päeva ajal” (ilmunud 1963, nr. 32/33, tlk. Leo Metsar). Ometi peab Samma tõdema: „Kuna „„Loomingu” Raamatukogu” honorarilimiit on iga aastaga vähenenud, ei näe toimetus võimalusi maksta.”³¹

1964. aastal on Ernest Hemingway pärandi esindajad märga-

²⁷ KM EKLA f. 283 m. 848.

²⁸ KM EKLA f. 283 m. 849.

²⁹ KM EKLA f. 283 m. 849.

³⁰ KM EKLA f. 283 m. 850.

³¹ Samas.

nud raamatu „Mehed ilma naisteta” ilmumist Eestis (1959), aga nemad raha ei taha, vaid küsivad ainult ilmunud raamatut oma arhiivi.³²

Raha küsivad mitu aastat hiljem ka Johannes R. Becheri pärijad³³ ning 1966. aastal on Harald Peep uurinud („mitteametlikult ja kaudselt jõudis minuni küsimus”), kas Ristikivi „Imede saare” honorari võiks rublades välja maksta kellelegi tema sugulastest.³⁴ Kuidas iga kord toimiti, polegi järelejäanud paberite põhjal selge, kuid enamasti ikkagi ei makstud. 26. juulil 1972. aastal on Otto Samma kirjutanud vastuseks „Perioodika” direktori küsimusele, et „The Love Story” eest autorile ega kirjastusele mingit honorari ei maksta, sest väliskirjanduse tõlgete eest (välja arvatud Ungari ja Bulgaaria) ei ole kohustust maksta, kuna N. Liit pole Berni konventsiooniga ühinenud. Ilmselt on kirjastusest küsitud, mida järjekordsele honorariküsimajale vastata, ja Samma pöörab otse: „Soovitán jätta kirjale vastamata, sest mida on meil neile vastata?”³⁵ Ungari ja Bulgaariaga on olnud vist mingid erilepingud, sest ungarlastele on tõesti makstud. Kõige kurioossem näide selle kohta pärineb 1964. aastast, kui Tallinnasse olid tulemas Ungari kirjanikud János Fülöp ja István Szabó, kellelt mõlemalt olid „„Loomingu” Raamatukogus” ilmunud raamatud. Kehtivate määrade järgi on arvestatud Fülöpile honorar suurusega 473.40 rubla ja Szabóle 289.80 rubla. Samma on kirjutanud asjast kirjastuse direktorile ja resümeerib: „...kuna honorarilimiit neile selliseid väljamakseid ei võimalda, palun määrata neile honorari Fülöpile 150 rubla ja Szabóle 100 rubla.”³⁶

Rahaküsimused kerkivad mõnikord esile ka seoses kohalike autoritega. 1968. aastal on Samma kirjutanud „Perioodika” kirjastuse direktorile, kurtes, et ühele LR-i numbrile määratud honorarifondi on mõne aasta eest vähendatud: varasema 500 rubla asemel on see nüüd 400 rubla ja sellest on vaja maksta nii eesti, vennasrahvaste kui ka mõnedele sotsialistlike maade autoritele, nii et sageli

³² KM EKLA f. 283 m. 849.

³³ KM EKLA f. 283 m. 850.

³⁴ KM EKLA f. 283 m. 851.

³⁵ KM EKLA f. 283 m. 854.

³⁶ KM EKLA f. 283 m. 850.

ei jätku kõigile raha. 18. septembril 1968 kirjutatud kirjas tõdeb Samma, et „„Loomingu” Raamatukogu” vajab täiendavat honorarifondi 9480 rubla: kui see enne on olnud aastas 20 800 rubla, siis uuel aastal vajatakse juba 30 280 rubla. (Ühest teisest kirjast selgub, et numברי maht on keskmiselt 2,8 tingtrükipoognat, selle järgi ilmselt siis arvestataksegi honorarid.) 13. jaanuaril 1969 on Samma kirjutanud uue kirja, kus näitab, kuidas ta honorarifondi kulutab: keskmiselt on autorile arvestatud poogna eest 135 rubla. Maksta tuleb kindlasti vene, teiste vennasrahvaste ja Ungari kirjanikele. Küllap ka eesti autoritele, aga seda kirjas eraldi ei mainita. Lisatud on tabel nendest vihikutest, mille autoritele maksuma ei pea (J. V. Janssen, Andrei Platonov, Peter Weiss, Olli jt.). Nii on numbrite planeerimisel lisandunud veel üks tegur: kas jätkub raha maksta või tuleb aastakäiku sisse planeerida nn. „honorarivabu numbreid” – eesti ja vene kirjandusklassikuid ja väliskirjandusest tehtud piraattõlkeid.

26. novembril 1971 on Samma kirjutanud kirjastuse direktorile jälle kord rahast. Seekord on tema mureks väljaantavate teoste leidmine. Ta tunnistab, et mõistetavalt ei ole väikesel toimetusel suure töökoormuse juures aega ja võimalusi kõike maailmas ilmutvat jälgida. Seepärast teeb ta ettepaneku hakata rakendama ametlike referente – inimesi, kes loevad ja soovivad teoseid tõlkimiseks. Aga et see on ajamahukas töö, peab ta soovitavaks, et läbi loetud, soovitatud ja avaldamiseni jõudnud teose pealt makstaks seda soovitanud inimesele 5 rubla poognast, ning rehkendab, et see nõuaks väljaande eelarvesse veel 500 rubla.³⁷ Pole selge, kas see süsteem rakendus, sest 1973. aastal ühines ka Nõukogude Liit Berni autorikaitse konventsiooniga ja honorari maksmise kohustus laienes otsustavalt, ehkki raha selleks ilmselt kuigi palju juurde ei antud.

Ikka ja jälle tsensuurist

Läbi aastate oli ikka tekste ja teoseid, mida kas keelati või mille „läbiviimiseks” toimetuse pidi pingutama. Kahjuks on see teema väga hõredalt dokumenteeritud, sest niisuguseid korraldusi või keelde anti põhimõtteliselt suuliselt. Asjaosalised muidugi teadsid

³⁷ KM EKLA f. 283 m. 854.

ja mäletasid, see oligi mahlakam osa „suulisest ajaloost”, nagu seda on hästi näha Lembe Hiedeli mälestustest. Tsensuuri ajalugu Eestis on uurinud mitmed inimesed ja kõige mõjuvam kompendium selle kohta on kirjastuse „Eesti Raamat” kauaaegse toimetaja Endel Priideli kirjutatud ja paljude originaaldokumentide faksiimiletrükistega varustatud mahukas raamat „Vägikaikavedu ehk Vaim ja Võim 1940–1990” (EKSA 2010).

Väga sobivalt liitub sellega üks väheseid probleemi valgustavaid kirju „„Loomingu” Raamatukogu” kirjavahetusest: keelamise objektiks on nimelt osutunud Betti Alveri asjakohane luuletus aastast 1939: *Vaim, kandes kord triumfpärgi / ja rikast rüüd, / praevardas väntas nuumat härgi – / kuid nüüd? kuid nüüd? // Jõuk püsib nüriduses hardas / ja pärg on pärg. / Kuid sõber, tea: nüüd vaim on vardas / ja väntab härj.*

1960. aastal koostas Paul Rummo ENSV 20. aastapäevaks valiku „Laule Eestist. Eesti isamaaluulet”. Ilmselt küsis ta autoritelt nõusolekut ja pidi siis Betti Alverile piinlikkustundega teatama, et tema väike luuletus ei sobi mitte. Paberite hulgas on säilinud Betti Alveri kiri 9. juunist 1960, kus luuletaja annab nõusoleku „kõnesoleva luuletuse eemaldamiseks”.³⁸ Praegu võib muidugi küsida, mis luges siin luuletaja nõustumine või mittenõustumine, kui tsensuur oli oma otsuse teinud.

„„Loomingu” Raamatukogu” oli ajakiri, milles ilmutatud teoseid ei käsitletud justkui raamatutena (ja käsitleti ometi). Erinevus kirjastusest „Eesti Raamat” oli siiski selles, et nn. „temaatilisi plaane” ei pidanud esialgu kinnitama Moskvas, seda tehti Eestis. Nagu öeldud, kinnitas alguses „„Loomingu” Raamatukogu” iga järgmise aasta plaani ENSV Kirjanike Liidu juhatus. Algusest peale oli toimetaja Otto Samma hakanud neid plaane saatma ka EKP Keskkomitee ideoloogiaosakonnale ning teisele oma otsesele ülemusele, kirjastuse juhtkonnale. Samas ei olnud need plaanid viimase numbrini kindlad ja ilmast ilma tuli ette asendamisi. Elu määras oma, ja praktiliselt iga nädal ilmuva väljaande puhul oli pealegi kogu aeg kiire, nii et asendus tuli teha käigu pealt. Lisaks sellele, et tõlge ja/või originaal tuli tõlkijalt/autorilt õigeks ajaks kätte saada (teoreetiliselt oli muidugi võimalik tellida käsikirju ka

³⁸ KM EKLA f. 283 m. 847.

mõistliku ajavaruga), pidi arvestama Glavliti-poolsete üllatustega, sest siin võis pauk tulla piltlikult öeldes luuavarrest, s.t. tsenso-rite mõttekäike ei suutnud ka kogenud toimetajad alati ette näha. Sageli võeti riske teadlikult ja siis oli rõõm edu üle seda suurem. Glavliti mõttemaailmast on asjaosalised ja/või hilisemad uurijad üksjagu legende talletanud. Igatahes võeti „Loomingu” Raamatukogus” suuremaid riske kui suures kirjastuses ja mõnikord õnnestuski „läbi viia” teoseid, mis olid suures kirjastuses „kinni” jäänud. Klassikaline näide on 1971. aastal välja antud „Närvitrükk”, nelja noore luuletaja värsivihik, mis oli algselt kavandatud luulekassetina, mida „Eesti Raamatus” enam ei lubatud, kuid mille Samma enne kirjanike kongressi suutis „Loomingu” Raamatukogus” siiski avaldada ja seeläbi Johnny B. Isotamme, Juhan Viidingu (Jüri Üdi), Joel Sanga ja Toomas Liivi eesti kirjandusse tuua. Kõigist neist said eesti kirjanduse kultuslikud autorid, igauks omal viisil ja omal ajal, ja nende „nõukogulikkus” oli juba algusest peale väga kaheldav.

Glavlitol olid oma kindlad reeglid „riiklike saladuste hoidmisel”, kuid nendest olulisemad olid ideoloogilised ettekirjutused, mis polnud kunagi väga konkreetsed. Nii oli väga raske, kuid siiski mitte absoluutselt võimatu välja anda väliseesti kirjanike teoseid. Karl Ristikivi „Imede saar” siiski ju ilmus (1964), nagu ka mõned Ilmar Laabani ja Ants Orase tõlked Baudelaire’i luulevalimikus 1967. aastal. See andis vaidlemiseks mänguruumi ja kuigi Glavlit oli võimas asutus, olid veelgi võimsamad otsustajad kas EKP Keskkomitees või Moskvas.

1965. aastal peatas Glavlit ootamatult Veijo Mere lühiromaani „Manillaköis” ilmumise. Sama aasta alguseks oli Kirjanike Liidu juhatus Otto Samma ettepanekul moodustanud „Loomingu” Raamatukogu” kolleegiumi, et selle autoriteedi toel keelajatega vaielda. Samma ongi pärast Glavliti kõhklevat otsust kirjutanud kolleegiumi liikmetele, paludes nendelt toetavaid seisukohti. Raamatu mittelubamist põhjendati sellega, et ajakirja kaksiknumber, kuhu „Manillaköis” oli planeeritud, pidi ilmuma mais, kui N. Liidus tähistati Suure Isamaasõja lõpu (võidu!) 20. aastapäeva. Siis ei olevat sobiv välja anda raamatut, mis vaatab sõda „teiselt poolelt”. Sellest piisas. Et seda romaani kunagi hiljem saaks avaldada, peaks

kolleegium oma toetust väljendama. Seda siis tehtigi ja tõlge ilmus 1966. aasta alguses.

Tervete numbrite keelamine tõi kaasa kulutusi, nii et seda prooviti kõigiti vältida. Kogu valmis numbri tiraaži ärakeelamise tuntuim näide on 1975. aasta avanumbriks mõeldud vanasõnade kogumik „Laustud sõna lagub”, mis sai ENSV Glavliti trükkimis- ja ilmumisloa ühegi märkuseta. Raamatu tiraaž ei olnud veel laiali saadetud, kui tuli otsus see kokku koguda ja hävitada. „„Loomingu” Raamatukogu” peatoimetajat Jüri Ojamaad ja tsensorit karistati karmilt.³⁹ Seda juhtumit on tsensuuriajaloo pikalt kommenteeritud, kuid polegi selge, kas järelkontrolli ehmatas eesti autentse folkloori obstsöönus (signaaleksemplaris on keegi järjekindlalt alla jooninud sõnu *sitt* ja *perse*) või oli see vaid ettekäändeks, millega taheti varjata vihiku lõpus avaldatud bibliograafias (1957–1974) ebasoovitavaid nimesid. Näiteks Vassili Aksjonov ja Aleksandr Solženitsõn olid selleks ajaks N. Liidust lahkunud ja niisuguste inimeste nimesid ei tohtinud mainida raadios ega näidata trükis.⁴⁰

Kui lühidalt nimetada veel väljaandeid, mida tsensuur kas kärpis või keelas, siis selleks oli näiteks Ott Kangilaski vestekogumik „Jutulõng” (1968), mis olevat käinud nii EKP sekretäri Leonid Lentsmani kui ka teaduse ja kultuuri osakonna juhataja Gustav Sarri laual „ja muutunud järjest kõhnemaks”. Artur Alliksaare luulekogu õnnestus samal aastal läbi lükata selle hinnaga, et loobuti Leo Metsari kirjutatud eessõnast ja asendati see Alliksaare kuivade elulooandmetega. Ära keelati ka Paul-Eerik Rummo saat sõna Viivi Luige luulekogule „Hääl” (1968).

Veel rohkem oli probleeme Paul-Eerik Rummo näidendiraamatuga „Kolm mängu”, mille üle vaieldi nii Kirjanike Liidus kui ka EKP Keskkomitees, kuni sellest keelati ära kaks lühemat näidendit ja lubati 1969. aastal avaldada „Tuhkatriinumäng”. „Tuhkatriinumänguga” seondub terve epopöa, sest näidendi oli lubanud oma teatris lavale tuua ENSV Ülemnõukogu saadik ja hilisem EKP KK liige Kaarel Ird, kuid siis oli selle ära keelanud Teatrite Valitsuse juhataja Sergei Levin. Paul-Eerik Rummo näidenditega

³⁹ ERA R-17.2.210.

⁴⁰ Endel Priidel, „Vägikaikavedu”, lk. 399.

on otseselt seostatud ka 1973. aasta avanumbriks planeeritud Jaan Kaplinski esseekogu „Luule võimalused” tervikuna ärakeelamine. Seal olla komistuskiviks saanud nimelt Kaplinski essee nendest Rummo näidenditest. See võis olla ka tagantjärele valvsus ja hili-
nenud ettevaatus, sest eelmisel, 1972. aastal oli tsensuur läbi lask-
nud Arvo Valtoni „Õukondliku mängu” ja Hando Runneli „Laulu-
raamatu”, mille eest oli tsensoreid hiljem noomitud ja karistatud.

15. oktoobril 1973. aastal on Glavliti ülem Arnold Adams kirju-
tanud EKP KK sekretärile Vaino Väljasele kirja selle kohta, „kuidas
vabariigi kirjastused ja toimetused ning kirjastavad organisatsioo-
nid täidavad EKP Keskkomitee otsust 29.04.69. a. „Toimetaja vas-
tutuse tõstmisest avaldatavate materjalide ideelis-poliitilise taseme
eest””. Seal kaebab Adams muuhulgas ka „„Loomingu” Raamatu-
kogu” peale, tuues näiteks just Kaplinski esseed ja Rummo „Tuhka-
triinumängu”, mida Kaplinski eriti kiitvat ja mis ometi „kujutab
meie kaasaegset maailma kui ebakindlat ja tõdedeta maailma, kus
inimene otsib vaevaliselt teed eksisteerimiseks. On küsitav, kas
niisugust teost saab pidada eriti silmapaistvaks eesti nõukogude
kirjanduses.”⁴¹

Tsensuuri, tegelikult vist EKP Keskkomiteesse, jäi kinni ka
väliseesti luule valimik, mille koostas August Sang, kes 1967. aasta
lõpus oli käinud venna kutsel Rootsis ja kohtunud sealsete kirjani-
kega, kellega koos ta valis välja autorid ja luuletused. „„Loomingu”
Raamatukogu” on seda raamatut kahel aastal (1968, 1969) näida-
nud oma plaanides ja Sang ongi saanud käsikirja valmis. Vahe-
peal oli aga toimunud Nõukogude vägede invasioon Prahasse ja see
muutis ideoloogilist kliimat tunduvalt. Sanga käsikiri, mis pärast
1968. aasta augustit leiti olevat „liiga natsionalistlik”, jäi avalda-
mata ja on jõudnud lõpuks Kirjandusmuuseumisse „„Loomingu”
Raamatukogu” fondi. Selle pealkirjaks on „Kaheksa poeti. Vali-
mik välis-eestlaste luulet”. Valimik on tegelikult päris mahukas
(325 lk.) ja esitleb pagulasluulet väga mitmekülgselt. Luuletustele
on lisatud Sanga enda väga napp saatesõna ja pisut andmeid iga
autori kohta.”⁴²

Paremini on dokumenteeritud toimetuse võitlus Valmar Adamsi

⁴¹ Tsiteeritud teose „Vägikaikavedu” järgi, lk. 354–355.

⁴² KM EKLA f. 283 m. 840.

väikese esseekogu „Sinu sekundid” eest, mis tõepoolest mõjus 1971. aastal kui sõõm värsket õhku, kuigi mingit „nõukogudevastasust” on sealt ideoloogilise võitluse peensustesse süvenematul inimesel raske leida. 23. märtsil on Samma kirjutanud trükikoja direktorile, paludes vahetada juba laotud Adamsi „Sinu sekundid” järgmise käsikirjaga, kuid Adamsi teose ladu mitte hävitada. 16. juulist pärineb Samma kiri Adamsile, et tema raamat küll hilineb, kuid ilmub. Ja 9. augustil kirjutatud kirja põhjal saab selgeks, et raamat ongi ilmunud. Elevel Adams on kurtnud, et raamat on kohe läbi müüdnud, ja küsinud lisaeksemplare, kuid Samma peab tõdema, et „juba teist aastat on nõudmine igal pool pea kõigi numbrite puhul suurem kui tiraaž”.⁴³ „Sinu sekundid” on Valmar Adamsi taastulek eesti kirjandusse väga pika pausi järel ja mõistetavalt on ta olnud algusest peale väga huvitatud, missugune tema käsikiri olema peab, et see ikka kindlasti ilmuda saaks. Minu meelest iseloomustab „„Loomingu” Raamatukogu” toimetajate mentaliteeti väga hästi Edvin Hiedeli kiri autori järjekordsete küsimiste peale 17. detsembrist 1969: „Nii et tehke, palun, oma parema äratundmise järgi, ja kui vihik koos, siis teeme meie oma parema äratundmise järgi.”⁴⁴

Kalju-Olev Veskimägi on nõukogude tsensuuri mitmesuguseid juhtumeid kirjeldavas monograafias „Nõukogude unelaadne elu” resümeerinud: „Nõnda siis, imetlusväärse „„Loomingu” Raamatukogu” iga originaalnumber oli võitluspäigaks tsensuuri ja EKP Keskkomiteega. Veelgi vähem võis ülemustele meeldida selle sariväljaande enamus, mille teadupärast moodustasid tõlked uuemast maailmakirjandusest. Kuid õnneks siin tsensuuri hammas peale ei hakanud. (Tõlkeid väliskirjandusest Nõukogude Liidus enam ei tsenseeritud.) [---] Nende puhul arutati vaid, kas mõne raamatu tõlkimine plaani võtta või mitte.”⁴⁵ Samas teoses seostab Veskimägi Otto Samma pensionile saatmise 1972. aasta lõpus, mida otseselt tõlgendati tema vallandamisena, nimelt tsensuuriskandaalidega. Otto Samma oli 14. novembril 1972 saanud kuuekümnepäevaseks ja võinuks veel omal kohal jätkata, kuid on 15. detsembril kirjutanud lühikese avalduse kirjastuse „Perioodika” direktorile ja ENSV

⁴³ KM EKLA f. 283 m. 854.

⁴⁴ KM EKLA f. 283 m. 853.

⁴⁵ K.-O. Veskimägi, Nõukogude unelaadne elu, lk. 261–262.

Kirjanike Liidu juhatuse presiidiumile, paludes end 1. jaanuarist 1973 „arvata pensionile”⁴⁶. Otse sümboolselt on see „„Loomingu” Raamatukogu” arhiivi antud dokumentide kaustas viimane dokument ja paraku lõpevad sellega ka Kirjandusmuuseumis arhiveeritud „„Loomingu” Raamatukogu” ametlikud paberid. Edasine ajalugu põhineb juba kaasategijate mälestustel ja nõuab eraldi uurimist. Kalju-Olev Veskimägi on samas teoses tsiteerinud tsensor Maret Penu, kes olla 1968. aastal kinnitanud, et „toimetajatest on jätnud halvima mulje O. Samma, kellega ilma Adamsi abita toime ei tule”.⁴⁷

Tegijad: Otto Samma ja Lembe Hiedel

Seda, et Otto Samma oli tsensorite ja kõigi teiste ideoloogia-valvurite jaoks probleem, näeb Kirjanike Liidu omaaegse sekretäri Vladimir Beekmani tööpäevikust, mis on publitseeritud 1994. aastal.⁴⁸ Selles publikatsioonis algavad märkmed 5. novembril 1968 ja lõpevad 29. aprillil 1971. Beekman on üles märkinud asju, millega selleaegne Kirjanike Liidu funktsionäär on pidanud tegelema: autorite kaebused kirjastuse või tsensuuri peale, EKP jupijumalate märkused ja korrallekutsumised ootamatult paljudes asjades, noorte autorite almanahhide küsimused ja kirjanduslikud kolmapäevad ning kirjanike isiklikumat laadi probleemid. Pole paremat dokumenti selleaegse „ideoloogilise järelevalve” kohta, sest enamasti ei jäetud ju korraldustest järele mingeid pabereid, asju aeti näost näkku või telefoni teel. Kuid EKP KK sekretäride huvi kirjanike ja kirjanduselu vastu on lausa paranoiline. Ja üle muude on mure „„Loomingu” Raamatukogu” pärast, mida saaks lahendada ainult Samma mahavõtmine. Märkmete esimene lause kõlab: „Tuli Sirge rääkima Samma asendamisest ja L. Hiedelist. Tšehhi sündmuste päeval oli Hiedel Peedul toonud viinapudeli ja küünla lehtlasse ning teatanud avalikult, et tema peab Tšehhoslovakkia matuseid...”⁴⁹ Siin on kvintessents kõigest järgnevast: Otto Samma tuleb oma kohalt lahti lasta; toimetus koosneb kahtlastest inimes-

⁴⁶ KM EKLA f. 283 m. 854.

⁴⁷ Arnold Adams oli kauaaegne Glavliti ülem, vt. Veskimägi, lk. 262.

⁴⁸ Vladimir Beekman, Kirjanike Liidu logiraamatust. – „Keel ja Kirjandus” 1994, nr. 12, lk. 727–742.

⁴⁹ Samas, lk. 727.

test ja eriti kahtlane on Lembe Hiedel. Praegu kerkib muidugi küsimus, kuidas teadsid Tallinna mehed, mis oli sündinud Peedu lehtlas, aga ju siis oli valvsaid inimesi peale kaebamas. Pole käepärast allikat, kust võiks kontrollida, kas enne 1968. aastat oli ameti-meestel Sammaga niisama palju peavalu, aga edaspidi vaetakse tema kohalpäsimist pidevalt kuni Samma pensioneerumiseni.

3. detsembril 1968 on Kirjastuskomitee peatoimetaja ase-täitja Vladimir Pirson teada andnud, et EKP KK tahaks kinni-tada Samma asemel LR-i toimetajaks Jüri Ojamaad ja Kirjastus-komitee peaks vastava ettepaneku tegema. Kirjanike Liidu juht-konnas lahknevad arvamused, kas peaks Samma kaitseks alustama kampaaniat (L. Meri, U. Laht) või ei ole selleks võimalust ega põh-justki (R. Sirge, P. Kuusberg, I. Sikemäe). 4. detsembril oli käinud Uno Laht ja lubanud koos „suure grupi teiste autoritega” hakata juhi vahetuse korral „„Loomingu” Raamatukogu” boikoteerima. Beekman on talle vastanud, et Kirjanike Liit pole Otto Sammat kohale määranud ja ei pea teda ka ametist vabastama. 9. detsembril on Beekman märkinud, et Kirjastuskomitee esimees Kaik lubanud „Samma välja kutsuda ja talle uut tööd pakkuda”.⁵⁰ Saaga jätkub jõulude ajal: 23. detsembril on olnud Kirjanike Liidu presiidiumi koosolek, kus Jaan Kross on esitanud Samma kaitseks kirja Käbi-nile, millele olid teiste seas alla kirjutanud ka Fr. Tuglas, Debora Vaarandi ja Johannes Semper. 24. detsembril on jälle olnud kir-janike (partei algorganisatsiooni?) koosolek, kus sõna on võtnud nimelt Samma kaitsjad. Uue, 1969. aasta alguses, 3. jaanuaril, on olnud EKP KK I sekretäri Johannes Käbini juures nõupidamine teiste oluliste seltsimeeste (Utt,⁵¹ Lentsman,⁵² Ranne⁵³) osavõtul. Kuusberg ja Semper on teinud ettepaneku jätta Samma „katseajaks KL juhatause tugevdatud kontrolli all kohale”. Beekmani märkmete järgi „KK jäi resolutsseks” (vallandada? – S. O.) ja „Käbin teatas, et nende mureks jääb „lainetusega” toime tulla” (? – S. O.). 8. jaanuaril 1969 räägib Samma Beekmanile, et on käinud äsja Käbini juures vestlemas. Käbin rõhutanud, et ei kahtlusta Sammat poliit-

⁵⁰ Beekman, lk. 729.

⁵¹ Olaf Utt oli 1964–1969 EKP Keskkomitee teaduse ja kultuuri osakonna juha-taja asetäitja, 1969–1983 aga EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja.

⁵² Leonid Lentsman oli 1964–1972 EKP KK sekretär.

⁵³ Vello Ranne, EKP Keskkomitee töötaja.

tiliselt, ehkki ta olla vigu teinud. Samma sõnade järgi lõppenud vestlus sõbralikult tema kohalejätmise vaimus.⁵⁴ Siis on mõneks ajaks saabunud ilmselt rahulikum periood, aga 1969. aasta detsembris on Samma haiglast helistanud Kirjanike Liitu murega, et „„Loomingu” Raamatukogu” tiraaži tahetavat kärpida 22 000 pealt 13 000 peale. See ei ole repressioon ainult LR-i vastu, kogu paberifondi on tugevasti vähendatud.⁵⁵ Kuid juba 1970. aasta märtsis ollakse jälle sealmaal, kus oldi varem: Keskkomitee sekretariaat ei kinnita Sammat kohale. Käbini seisukoht olevat kindel: vabastada. Asemele on soovitatud Tiidust.⁵⁶ „Kuidas seda teoks teha, ei tea keegi. Käib küll kuuldus, nagu kavatses Samma ise anda lahkumisavalduse, aga see võib sama hästi olla bluff.”⁵⁷ 12. märtsil on Beekmani logiraamatus lakooniline märkus „Suur ideoloogiline õgvendamine ja Samma söömine”.⁵⁸ „Söömine” pole siiski lõppenud ärasöömisega, sest edaspidi figureerib Samma peamiselt seoses töiste asjadega: Beekman on „„Loomingu” Raamatukogu” kolleegiumi liige ja peab Samma palvel arvama midagi Runneli luulekogu kohta (parajasti on töös „Avalikud laulud”, millest Glavlit luuletusi välja võtab, aga raamat võib lõpuks siiski ilmuda). Nii jõuab kätte 1971. aasta ja 13. jaanuaril on asi ikka aktuaalne: „Käik Uti juurde. Jälle Samma küsimus. Selle kuu jooksul peab KL juhatuse esitama oma ettepanekud „LR” toimetaja kinnitamiseks, kusjuures juhul, kui selleks on ikka Samma, KK kultuuriosakond seda sekretariaadi ees ei toeta...”⁵⁹ Ja 25. jaanuaril: „Käisime koos Villemiga (Gross – S. O.) Uti juures, kes on mures „LR” arutluskoosoleku pärast, et kas see Samma kaitse organiseerimiseks ei kujune. Uti ütlemist mööda on tema koguni valmis tegema ettepanekut „LR” kinni panna (et aasta pärast mõnel teisel kujul uuesti välja andma hakata).⁶⁰ Ja 27. jaanuaril: „Parteikoosolek „LR” küsimuses

⁵⁴ Beekman, lk. 731.

⁵⁵ Paberist oli alatasa puudus, kuid LR-i trükiarv jäi ka edaspidi 18 000 ja 22 000 vahele.

⁵⁶ Hardi Tiidus oli teletoimetaja ja tõlkija, NLKP liige, endine Eesti Laskurkorpuse mees.

⁵⁷ Beekman, lk. 726.

⁵⁸ Beekman, lk. 737.

⁵⁹ Beekman, lk. 740.

⁶⁰ Beekman, lk. 741

ei andnud Saare⁶¹ poolt soovitud tulemust. Vigu küll leiti, aga mitte Samma mahavõtmiseks, vaid töö parandamiseks. Ka kolleegium ja selle pädevus soovitati ümber vaadata.⁷⁶²

Beekmani märkmed jätkuvad, aga siis peab ta registreerima algul Smuuli ja siis Tuglase surma ja sellega tema märkmed lõpevad. Kohe on tulemas Kirjanike Liidu kongress ja logiraamatu pidamiseks ei jää ilmselt enam aega. Otto Samma peab veel oma kohal vastu selle ja ka järgmise aasta, kus tal novembris täitub 60 eluaastat. See on N. Liidus meestel pensioniea algus ja seda võimalust ei jäta „juhtivad seltsimehed” kasutamata: Samma saadetakse pensionile. Imetlust äratav aga see, et ta niisugusest survest hoolimata suutis siiski nii kaua oma kohal püsida. Teisalt näitab see muidugi valitsejate silmakirjalikkust: päris stalinistlikke jõuvõtteid enam rakendada ei tahetud, kuid oma tahtmist üritati läbi viia teiste meetoditega, mida Beekman on nimetanud „sõõmiseks”. Pii-savalt tugev inimene suutis aga toetajate abil niisugusele „sõõmisele” vastu panna. Otse rabav on viitamine võimalusele, et kui ikka inimesest muidu lahti ei saa, siis tuleks terve väljaanne sulgeda.

31. jaanuaril 1973 on Lembe Hiedel kirjutanud Tartusse „„Loomingu” Raamatukogu” kauaaegsele sõbrale ja toetajale Valeri Bezzubovile kirja, millest saab aimu, kuidas toimetus Otto Samma lahkumise järel edasi elas.

Väga auväärt Valeri Bezzubov!

Keegi ei ole Teile pahane – ja polegi ju, mille pärast. Aga O. Samma on lahkunud siitmailt ja elab praegu Leningradis.⁶³ Enne seda oli ta mitu kuud küllalt hajeval, nii et lihtsalt jättis teile vastamata, mõeldes ilmselt vastata siis, kui asjad lõplikult selguvad. Praegugi saate kirja tänu sellele, et tegin Samma sahtlis oleva Teie kirja jultunult lahti (kaalusin enne mitu päeva, siis mõtlesin, et äkki on mingi kiire tööasi, ja vägistasin oma südametunnistust). Aitäh tervituste eest!

Nüüd siis kahest asjast, mis teil seal kirjas jutuks. Ivanov – me ei ole teda mitte kavast välja jätnud, ta on tänavuses aastaplaaniski,

⁶¹ Ants Saar oli 1969–1978 EKP Keskkomitee kultuuriosakonna juhataja ase-täitja.

⁶² Beekman, lk. 741.

⁶³ Otto Samma abikaasa Olga Samma oli leningradlanna.

mis on KL poolt ära kinnitatud.⁶⁴ Aga meie kiire töötempo tõttu on asi tänini läbi vaatamata ja tükid muidugi tõlkimata. Olen mome-
dil üks toimetuses – seisundis, mis ei lase muud teha kui rabinal
seda va jooksvat tööd. Seda on palju, ja sellega ei lähe kõik mitte
hästi – pinge on suurem, kui asi väärib. Meie avanumber seisab juba
kuu aega „ülal”, meid (toimetust) ei informeerita.⁶⁵ Minu „diver-
sioonikatsed” „Õhtulehes” kukkusid läbi (keeld!), muuks pole mul
volitusigi. Vahetasime nüüd numbrid ära, aga kaksiknumbri lisa-
töö jooksis tühja. On ette näha, et selles kvartalis ei jõua ma muud,
kui täidan hädaga graafiku. Ja kaugemale pole midagi ette näha...
See tähendab, et „sees” olevad numbrid on kõik varem tellitud ja
tehtud, uut olukorda arvestamata. Need tuleb, juba tõlkijate vaeva
peale mõeldes, igal juhul välja anda – ma ei saa lubadusi täitmata
jätta. Nende sisu aga ei vasta sageli praegu tekkinud õhkkonnale.
Me ei arva (mehega), et me siin kaua enam töötame. Proovisime
juba korterit vahetada (Tähtveresse), esialgu see plaan aga stoppab.

[--]

Niisiis: enne lahkumist andis Samma mulle üle selle Teie Iva-
novi-nimekirja. Võib-olla kui nad olidki toimetuses, viis Samma
nad enne ärasõitu raamatukokku tagasi. Kui leian mahti, hakk-
an neid otsima ja lugema. Siis saab pikemalt ka Teile kirjutada ees-
sõnast, tähtpäevadest jne. Kavatsesin ise tõlkida, sest tean Ivanovi
raske olevat, lisaks peaks mul olema vähemalt poole aasta elamis-
raha... aga see kõik ei lähe vist kavatsust mööda.

Nüüd siis Grotovskist. Arvatavasti oleneb see uuest ülemusest (?),
kas sellist asja üldse saab plaani võtta. Meid ähvardab ju lisaks kõi-
gele muule Berni konventsiooniga ühinemine, mis tähendaks met-
ropoli dikteerimist, see on selge. Praegu on M. Unt meie lauale too-
nud rea teatritegelaste raamatuid ja tahab meile ühe kogu koostada
(Stanislavski, Artaud, Reinhardt, Meierhold, Tairov, Freud (?), Vilar,
Dürrenmatt, Ionesco, Living Theatre, Kirby, Grotovski, Schech-
ner, eessõna kas K. Kask või L. Tormis). Aga kui tuleb teatralma-
nahh, sobib see sinna paremini. Nad hindavad meie võimalusi üle.

⁶⁴ Vsevolod Ivanovi jutukogu „Niidermaad” ilmus 1975. aasta avanumbrina.

⁶⁵ Planeeritud avanumber, Jaan Kaplinski „Luule võimalused” jäigi ilmu-
mata. 1973. aasta alguses ilmus 1/2 numbrina Fernando Pessoa „Auto-
psühhoграфия”.

*Grotovskist pakub ta „Towards the Poor Theatre” ja „Statement of Principles” (mingipärast inglise keelest?). Muus osas on ta pakkumine veel üsna ebamäärane. Muidugi pole ma saanud süveneda. Usun Teie plaanile „vetot” pandavat, tõenäoliselt ka Undi omale. Tervitan ja ootan paari sõna. L. Hiedel.*⁶⁶

Kiri peegeldab päris hästi toimetuse kiiret töötempot ja õhk-konda, mis siis valitses. Jääb mulje, et Samma uskus veel 1972. aasta lõpuni, et tal õnnestub seegi kord „„Loomingu” Raamatukogus” jätkata. Uue aasta alguses ei tea toimetuse inimesed, kes saab uueks peatoimetajaks. Ometi on Lembe Hiedeli arusaam tulevikust üsna selge: ta näeb, et temagi töökoht on ohus, ja vaatab ringi edasiste eluvõimaluste järele.

Uus peatoimetaja Jüri Ojamaa määrati kohale 1. märtsist 1973. Tema mälestuste järgi oli ta sunnitud vallandama toimetuse „kurja juureks” peetud Lembe Hiedeli ja solidaarsusest abikaasaga lahkus samal ajal ka Edvin Hiedel.⁶⁷ „„Loomingu” Raamatukogu” esimene ajajärk oli sellega lõppenud. Väljaanne töötas edasi ja tööd tehti niisama innukalt kui enne, ka tsensuuriga kakeldi (sellega lõppes kümme aastat hiljem ka Jüri Ojamaa toimetajatee, kui ta 1983. aastal suvel kommuniste mõnitava novelli pärast Peet Valaku raamatus „Hinge taud” vallandati).

1973. aastal ühines ka Nõukogude Liit autoriõiguste konventsiooniga ja piraatlus väliskirjanduse tõlgete hankimisel lõppes. Muidugi seadis see oma piirid. Teisalt oli isegi sumbunud stagnatsioonial ajal kirjandusväli Eestis nii palju avardunud, et „„Loomingu” Raamatukogu” vihikute erakordsus hakkas kahanema. Hinnatud olid need aga ikkagi, tellijate ja lugejate huvi püsis, 1984.–1985. aastatel liikus LR-i vihikute tiraaž 15 000 ja 22 000 eksemplari vahel.

Kokkuvõtteks

„„Loomingu” Raamatukogu” on saanud eesti kirjandusväljaannete seas legendaarseks. Teenitult, sest eriti oma algperioodil oli see

⁶⁶ Kiri on eravalduses. Tänan Katrin Raidi võimaluse eest kirja siin tsiteerida.

⁶⁷ Vt. Jüri Ojamaa „Kümme aastat „„Loomingu” Raamatukogus” (1973–1983)”. „Loomingu Raamatukogu” 50 aastat. LR 2006, nr. 37–40, lk. 205–208.

väga tähelepanuväärne aken suurde maailma ja selle maailma kaasaegsesse kirjandusse. Nõukogude tegelikkus oli sel ajal hall, kitsas ja kontrollitud. Väliskirjanduse originaale said kätte vähesed ja vähe. Lugeda tuli ikka tõlkeid vene või eesti keelde ja ilmunud raamatute hulgas ei olnud liiga palju uut või huvitavat. Kui selles piiratud maailmas ulatati eesti lugejatele taskuformaadis Salingeri „Kuristik rukkis” (1961), Kafka „Aruanne akadeemiale” (1962), Solženitsõni „Üks päev Ivan Denisovitši elus” (1963), Goldingi „Kärbeste jumal” (1964), J.-P. Sartre’i „Sõnad” (1965), A. Camus’ „Võõras” (1966) ja teised selle kapatsiteediga teosed, siis oskasid lugejad tänulikud olla.

Praeguselt vaateveerult paistab silma ka „Loomingu” Raamatukogu” tähendusrikas roll eesti originaalkirjanduse avaldamisel. Lembe Hiedel on rõhutanud, et päris igapäev nad avaldada ei võtnud. Kui vaadata tiitlite valikut, tuleb tunnistada, et oldi läbi-murdjad ja teenäitajad. Ajal, mil Kirjanike Liidus ja partei juhtorganites ikka veel arutati, kas Ain Kaalep ja Jaan Kross on nõukogulikud autorid ja kas nende raamatuid üldse võib trükki anda, avaldati „Loomingu” Raamatukogus” Kaalepi esikkogu „Samar-kandi vihik” (1962) ja Jaan Krossi satiiriline poem „Tuule-Juku” (1963). Eesti luule uuenes võimsalt ja pöördumatult nimelt LR-i vihikute kaudu: „Lumevalgus... Lumepimedus”, „Tolmust ja värvidest”, „Hääl”, „Avalikud laulud”, „Närvitruk”, „Mõõganeelaja”, „Uks legendikul” – kõik omaaegsed kultusraamatud, mida haarati lennult.

Ja kuigi võõrsilt vaatav autor Cornelius Hasselblatt nime-tab oma kirjandusloos, et „sisuliselt oli Loomingu Raamatukogu tavaline taskuväljaanne, nagu neid on kõikjal”, rõhutab temagi just selle väljaande rolli üldise silmaringi arendamisel ja Lääne kirjan-duse vahendamisel ning tõlkijate töölerakendamisel.⁶⁸

Tänapäeva lugeja ei tohi aga unustada omaaegset EKP Kesk-komitee „juhtivat rolli kirjanduses” ja seda, kui palju kulutati aega ja jõudu kirjasõna kontrollimisele. Nii absurdne, kui see tänapäe-val ka ei tundu, oli see ometigi nõukogude tegelikkus ja isegi selle aja parimatel aastatel, milleks oli ilmselt kuuekümnendate teine

⁶⁸ Cornelius Hasselblatt. Eesti kirjanduse ajalugu. Tallinn–Tartu 2016, lk. 506–507.

pool, oli tsensuuriga ning parteiliste seltsimeeste ettehoolduse ja järelevalvega kogu aeg probleeme. Samas olid need Eesti NSV-s siiski avanemise ja arenemise aastad, kui lubati nimetada pagulaskirjanikke ja tohtis olla kriitiline stalinismi suhtes ning kui ka Venemaal lubati liberaalsusi – niisugune aeg kestis kümmekond aastat, kuid selle toel elati üle järgmised kakskümmend halli stagnatsiooniaastat kuni laulva revolutsioonini.

ANU SALUÄÄR

PALAT NR. 6

**Nelikümmend viimast aastat
(LR 1976–2016)**

On läinud nii, et eneselegi ootamatult olen veetnud viimased nelikümmend aastat Harju tänaval Kirjanike Maja alumisel korrusel toas number kuus. Kui Ott Raun poleks pannud oma äsja ilmunud mälestusteraamatule samas „Loomingu” koridoris töötatud ajast pealkirjaks „Tuba number kaheksa”, siis poleks toanumber ehk meeldegi tulnud, ehkki aastate jooksul on Tšehhovi jutustuse allusioonina „palat number kuue” ümber nalja tehtud küll. See tuba on näinud kodu- ja välismaiseid vaimuhiiglast ja seltskonnategelasi, pidusid ja paanikat, sellest toast on läbi käinud hulk eesti ja maailmakirjanduse tähtteoseid ja nende tõlgete korrekture, aga igapäevase töö aastate jooksul pole aega olnud ega pähegi tulnud mingeid kokkuvõtteid teha või mälestusi kirjutada. Ka arhiivi korrastamine ja kirjavahetuse kogumine on häbiväärselt unarusse jäänud. Üks LR-i vihik on muutumatu järjekindlusega järgnenud teisele, uus aastaplaan vahetanud välja eelmise, tõlkijad ja kirjanikud on tulnud ja läinud, kaanekujundused ja trükipaber on tegu ja nägu vahetanud, maailm on muutunud ja meie koos temaga, aga LR on alles. Nagu ütles vana Colas Breugnon: „Elame veel!”

Nende neljakümne aasta jooksul on „Loomingu Raamatukogu” näinud paremaid ja halvemaid aegu. Ja need aastad on jagunenud toimetuse igapäevases kõnepruugis „Jüri Ojamaa ajaks” (1973–1983), „Sisaski ajaks” (1983–1994), „interregnumi-ajaks” (1995–2007) ja „uusimaks ajaks”. Need aastad on sisaldanud ühe riigi lagunemist ja teise riigi taassündi. Ühe majandussüsteemi kokkuvarisemist ja teise vaearikast tekkimist. Üleliidulisest ometist rahvuslike munade tegemist. Ühe kirjastamis-„paradigma” lõppu ja uue raamatuturu sündi.

Tänapäeva noorel lugejal on raske võrrelda olukorda, mis valitses LR-i niinimetatud kuldajal aastail 1957–1973, olukorraga aastail 1973–1985, ning sealt edasi, järgmisel murrangukümnel. Esimesest 15 aastast võib huviline lugeda Lembe Hiedeli (LR-i toimetaja aastail 1958–1973) mahlakat ja värvikat ülevaadet „„Loomingu” Raamatukogu” alaeast”, mille ta avaldas „Vikerkaares” (1995, nr. 5/6, 7 ja 8) ja mis taastrükiti „Loomingu Raamatukogu” poolsajandijuubeli bibliograafivihikus 2006 (LR nr. 37–40). Samade kaante vahel on Jüri Ojamaa kokkuvõte oma peatoimetamisajast ja Toomas Haugi lühike kirjutis „LR uuel ajal”.

Vahemärkusena: ajakirja nimetuses jutumärkide kaotamine „Loomingu” ümbert on Agu Sisaski teene, kes soovis sellega markeerida LR-i iseseisvumist „Loomingu” toimetusest ja kraapis 1987. aasta lõpul, esimeste vabadusemärkide saabudes, vastavad jutumärgid maha ka koridori klaasukselt. Seega – 1988. aasta sinimustvalge kaanekujundusega hakkas ilmuma „Loomingu Raamatukogu”.

Meediaajastu-eelsel ajal ei tähistatud meil kuigivõrd väljannete ühe, kahe, viie või kümne aasta „juubeleid”. Meenub kadunud Oskar Kruusi hapu märkus „Loomingu” toimetusele, et see sõna on üldse ära lõrtsitud ja tähendab ju Iisraeli vana seaduse järgi ainult iga viiekümne aastat, mil orjad vabaks lasti. Seega ei tohiks tänavugi rääkida mingist „juubelist”, vaid ainult tõsiasi, et „Loomingu Raamatukogu” on järjepidevalt ilmunud 60 aastakäiku ja väljaanne on liikunud sujuvalt ühest ajaloolis-sotsiaalsest formatsioonist teise, samal ajal kui on välja surnud lugematu hulk vanu ja sündinud lugematu hulk uusi perioodilisi väljaandeid, millest suur jagu on omakorda surnud.

See on väike Eesti ime.

„Tagasi vaadates käidud teele” tuleb õnnetuseks tõdeda, et igapäevase toimetusetöö käigus ei olnud kellelgi mahti asjade käiku jäädvustada. Kuidas kujunes iga-aastane eeskava, sellest võib lugeda ainult kolleegiumikoosolekute protokollidest, mida on aga samuti säilinud üksnes juhuslikult. LR-i vihikud ilmusid raudse regulaarsusega, dokumendarhiiv (kui seda üldse saab arhiiviks nimetada) seevastu hajus sahtlipõhjade ja prügikastide vahel. Toimetuse kunagised kolm tuba Kirjanike Maja alumisel korrusel koondati aja jooksul üheks, kappe ja sahtleid tühjendati ülepeakaela. Kui pärast peatoimetaja (omaaegse ametinimetusega „„Loomingu” peatoimetaja asetäitja „„Loomingu” Raamatukogu” alal) Jüri Ojamaa ootamatut vallandamist 1983. aasta suvel võis veel midagi Kirjandusmuuseumi sattuda, siis pärast Agu Sisaski ametikoha likvideerimist 1994. aasta lõpul jäid minu mälu järgi dokumendid ja kirjavahetus täielikult saatuse hoolde. Seoses Kirjanike Liidu ruumide ümberjagamisega – Harju t. 1 ülakorrusele seadis end sisse Soome Instituut ja Kirjanike Liit kolis alla, endisesse „Loomingu” toimetuse koridori – läks koondatud peatoime-

taja tuba mõistagi Kirjanike Liidu valdusse, kapid rändasid prügi-mäele ja kogu toimetus (kaks sisutoimetajat ja masinakirjutaja) jäid ühte tupp, mille kõige olulisemaks mööbluks on seinakapid, kus säilitatakse LR-i numbrite arhiivieksemplare. Formaalse asjaajamisega seotud paberid (kirjavahetus ja rahvusvahelised lepingud) ladestusid kaootiliselt sahtlitesse ja lauanurkadele – korralagedus, mille üle olime paradoksaalsel kombel isegi pisut uhked, sest oma olemasolu ja edasikestmise tõestamiseks ei vajagi LR ju muud, kui et õigel ajal ilmuks järgmine vihik ja see oleks mõeldavatest parim. Kes oleks pidanud vastutama ajakirja formaalse asjaajamise eest, kui uut peatoimetajat 12 aasta jooksul (1995–2007) ei määratud ega valitud ja kahel sisutoimetajal olid aasta ringi käed tööd täis? „Loomingu Raamatukogu” oli neil aastatel ametlikult „Loomingu” alluvuses. Ehkki peatoimetajad Andres Langemets, Udo Uiho ja Mihkel Mutt LR-i asjadesse ei sekkunud, saadi „Loomingu” toimetajatelt uusi ideid ja impulsse (näiteks ilmusid neil aastatel tõlked ajalooliste utopiate sarjast: Campanella „Päikeselinn” ja Baconi „Uus Atlantis”), LR sai kriisiajast üle, parandas oma välisilmet ja jõudis muutunud oludes stabiliseeruda.

Alles 2008. aastal peeti võimalikuks peatoimetaja ametikoht taastada ja järgmiseks viieks aastaks valiti sellele kohale Anu Saluäär.

Järjekordse versteposti lähenedes aga ähvardab oht, et väljaande ja toimetuse ajalugu muutub vähehaaval teadustöö objektiks. Kui LR saab saja-aastaseks, kirjutatakse kahtlemata sel teemal mõni doktoriväitekiri, mis püüab kokku võtta Nõukogude Eestis sündinud ja Eesti Vabariigis edasi kestnud ebatavalise ajakirja (sisuliselt raamatusarja) kujunemislugu ja kirjastamistingimusi vastandlikes sotsiaal-majanduslikes formatsioonides, okupatsioonivõimu ideoloogilise surve ja taasiseseisvunud riigi postmodernistliku vabaduse tingimustes.

See sundis sorima sahtlipõhjad, mis pärast kõiki viimasel ajal toimunud ümberkujundusi on siiski prügikastisaatusest pääsenud. Tõeline arheoloogirööm valdas mind, kui 2012. aastal, vabastades kirjutuslauda uuele peatoimetajale Triinu Tammele, leidsin kirjamustandite, vanade postkaartide ja muu hulgas kolm kolleegiumi protokollid aastatest 1984, 1986 ja 1987. Neist ülestähendustest pais-

tab selgesti välja jääaja lõpp ja jäälagnemise algus: oktoobris 1984 ei julgetud veel unistadagi sellest, millest oktoobris 1986 räägiti peaaegu vabalt, ja oktoobris 1987 polnud uutel julgetel mõtetel enam otsa ega äärt.

Kolleegium – ehkki see käib koos vaid kord aastas – on aastate jooksul olnud väljaandele niihästi kilbiks ja indulgentsiks kui ka kollegiaalseks nõuandjaks, sest kui nõukogude ajal kutsuti või määrati sinna ikka mõni mõjukam tegelane, et vajadusel tema autoriteedile toetuda, siis alati on olnud kolleegiumis ka kirjan-duse asjatundjaid, eri keelkondade keelte valdajaid, tõlkijaid ja eru-diite, kelle nõuanded on olnud toimetusele väärtuslikud. Kollee-giumi koosseis on alati ära trükitud impressumis või tiitli pöör-del, sellepärast on kerge tuvastada, kes millal ja kuivõrd LR-i sisu on mõjutanud. Esimest korda ilmus kolleegiumi nimekiri ajakirja impressumisse 1965. aasta esimeses numbris, kui ilmus Enn Vete-maa „Monument”. Kas tuli kolleegiumi moodustamise korraldus „kõrgemalt poolt” või oli see Kirjanike Liidu algatus, seda peavad uurima ajaloolased, sest asjaosalistelt (Vladimir Beekman, Väino Ilus, Olev Jõgi, Uno Laht, Ott Ojamaa ja Rudolf Sirge) on seda praegu raske küsida. Sama koosseis (pluss toimetaja Otto Samma) püsis kuni LR-i esimese perioodi lõpuni, s.t. aastani 1973. Alates 1974. aastast, kui toimetajaks oli määratud Jüri Ojamaa, puudub kolleegiumi nimekiri kuni 1980. aastani, kuni see äkki ilmub Ott Ojamaa tõlgitud Robert Merle’i kõmuliste „Kaitstud meeste” (nr. 5–8) tiitlipöördele: Kirjanike Liidu esimees Vladimir Beekman, Tartu ülikooli vene kirjanduse õppejõud Valeri Bezzubov, kirja-nik Andres Ehin, kirjastuse „Eesti Raamat” peatoimetaja Georg Grünberg, kirjanik Ain Kaalep, kirjanik Jaan Kross, kirjandus-teadlane Pärt Lias, kõigekunstnik Lennart Meri, toimetaja Jüri Ojamaa, prantsuse kirjanduse tõlkija Ott Ojamaa ja kirjanik Rein Saluri. 1984. aastal aktualiseeris uus toimetaja Agu Sisask kollee-giumi koosseisu: kõrvale jäid Valeri Bezzubov, Jaan Kross ja Len-nart Meri; juurde tulid Arnold Ravel (Skandinaavia kirjandus), Teet Kallas (vene kirjandus) ja Enn Soosaar (Ameerika kirjandus).

Sellest alates peeti kolleegiumi koosolekuid aastaid Enn Soo-saare korteris, sest ratastoolimehel oleks olnud raske kuskil mujal osaleda. Laual hea kohv ja Ennu ema küpsetised, kestsid arutlused

tunde. Enn Soosaare eruditsioon, tema isiklik maitse ja idealistlikud, justkui jonni pärast „eluvõõrad” nõudmised mõjutasid kindlasti kaua aega LR-i programmi.

Väljavõtteid kolleegiumi koosoleku protokollist 19. oktoobril 1984:

Arutatakse numbrite kaupa läbi 1985. aasta ettevalmistusplaan.

Valmar Adamsi mõtiskluste kogu „Oomega” väljaandmine aasta esimese numbrina tekitas kahtlusi Enn Soosaares – Adamsit on LR-is juba olnud („Sinu sekundid” 1971).

Ain Kaalep: Patriarhi sügis. Kirjanike Liidu vanim liige.

Pärt Lias pani ette kaalumisele võtta Ristikivi novelle kogust „Sigtuna väravad” – ehk kunagi edaspidi aasta esimeseks numbriks?

Läti kirjaniku Maulinši „Nõid Ragana” hääletatakse maha.

Georg Grünberg: Maulinšit tuleb kole palju. „Eesti Raamat” annab 1985 välja kaks tema romaani, sel juhul tuleb see lausa Maulinši aasta.

Anu Saluäär: Miks mitte ometi Vizma Belševica, keda Kalev Kalkun juba ammu tõlgib?

Kolleegium oli ühel häälel nõus Belševica luule avaldamisega, eriti Kaalep ja Grünberg, ettepanekut toetas ka Arnold Ravel. Läti luule on üldse teenimatus unustuses. Teet Kallas pakkus veel nimesid, nagu Andris Jakubans, kes oleks meile ehk kõige lähedasem ja huvipakkavam. Mainiti ka Vacietise proosat.

Karin Boye „Kallokaiin” nihkub 1984. aasta plaanist 1985. aastasse. Sellele „aktuaalsele fašismivastasele” teosele on tellitud prof. Kuprijanova pädev eessõna.

Vaidlust tekitas Kurt Tucholsky „Gripsholmi loss”, mis Kaalepi arvates ei paku tänapäeval mingit huvi. Selle asemel võiks avaldada DDR-i kirjanikku Peter Hacksi. Kolleegium otsustab panna Hacksi perspektiiviplaani ja jätta Tucholsky 1985. a. plaani.

Anu Saluäär: Tucholsky on vägagi huvitav, sugugi mitte nii kaduvalt olupoliitiline, nagu Kaalep väidab. Kui Kaalepile endale meeldib lugeda Tucholsky vanu följetone, siis miks ei peaks lugejalegi meeldima?

Ain Kaalep: Saksa keelest tõlgitavat oleks pidanud plaanis rohkem olema, nüüd on ainult Tucholsky.

Agu Sisask: Rahvademokraatiamaad on hästi esindatud, ainult Ungarit ei ole, aga seda korvab 1984. a. lõpul ilmunud Sükösd.

Enn Soosaar: Aastaplaanis puudub „nael”, bestseller, mida tavaline lugeja ootab. Miks ei võiks näiteks olla iga aasta plaanis kas või üks-kaks tõesti head kriminulli?

Ain Kaalep: Dorothy Sayers? Tõeliselt head krimkat kirjutab ikka ainult anglosaks. Võiks midagi head välja valida ja paluda kirjutada teoreetiline eessõna prof. Lotmanil. Ta oleks sellega kohe nõus.

Georg Grünberg on Juris Žigursi Mirza Kempe-romaani vastu. Mirza Kempe kui luuletaja on eesti lugejale tundmatu, milleks meile tema biograafia?

Ain Kaalep Hesse „Siddhartast”: Pädev eessõna tuleks tellida Gruusia kirjandusteadlaselt Rezo Karalašvililt, kes on avaldanud väga hea monograafia Hessest.

Teet Kallas: Võiks huvi tunda Leningradi luuletaja Mihhail Aleksejevi vastu, kes on umbes nagu vene Andres Ehin. Kas Ehin tõlgiks?

Agu Sisask: Tahaks väljaannet žanriliselt avardada. Aga luulet ja draamat nagu hästi ei tahaks.

Grünberg: Kirjastus¹ annab viimasel ajal välja väga palju klassikalist draamat, LR-i asi oleks välja anda just üksikuid häid näidendeid, ka kaasaegsemaid.

Kaalep: On olemas väga hea SLV kirjaniku Günther Eichi kuuldemängukogumik. Aga meil pole kuuldemängude kirjastamise traditsiooni.

Soosaar: Rohkem võiks olla mälestusi, esseistikat.

Kaalep: Huvi võiksid pakkuda ka baltisakslaste vanemad kirjutised, näiteks Schultz-Bertrami Tartu-pildid.

Nõukogude vennasrahvaste kirjanduse üldpildi arutamine:

Teet Kallas: Gruusias on viimasel ajal tekkinud väga huvitav kirjandus, aga kahjuks teame sellest vähe.

Kaalep: Armeeniaga võiks rohkem tegelda. Keeni sovhoosis töötab Ingrid Palgi, kes on armeenia kirjandusega kursis ja on soovitanud tähelepanu pöörata eriti Mathevosjanile, kes peaks meile kõige mõistetavam ja huvitavam olema.

Grünberg: Leedu kirjanduses oli Kondrotas hea leid.

Soosaar: Tuleks kõnelda ka nn. perspektiivplaani. Silmas

---

¹ Enesestmõistetavalt mõeldakse „kirjastuse” ehk „suure kirjastuse” all „Eesti Raamatut”, mis oli faktiliselt ainus ilukirjanduse väljaandja LR-i kõrval.

pidada poolklassikalisi asju, mis võiksid toimetusel varuks olla. Elkõige Steinbeck („Tortilla Flat”) ja Singer („Lublina võlur”).

Kaalep: Ka angloindia kirjanduses on huvitavaid nimesid, näiteks Narayan. Ise tahaksin teha tuleviku jaoks tagavaraks Dodereri „Viimse seikluse”. Äärmiselt huvitav teos, rüütliromaan realistliku romaani vaimus.

Arnold Ravel: Hagar Olsson on tagavaraks. Kas Kaalep ei võiks vahelduseks ka rootsi luulega tegelda?

Kaalep: Huvitav soomlane on Samuli Paulaharju. 1930. aastatel ilmunud lapi muistendid või õuduslood. Värskendaks soome kirjanduse pilti.

Arutati ka läbimüügi ja kujunduse küsimusi. Kas kaanekiri on dekoratiivne või informatiivne?

Jüri Ojamaa: Lugeda seda kaanekirja nagoonii ei saa, kioski ees seistes pole võimalik raamatut kätte võtta.

Georg Grünberg: Väljavõtted tekstist ei kutsu lugema ega ostma, peaks siiski olema informatsioon autori ja raamatu kohta. Tagakaanel võiks olla sel aastal ilmunud teoste loetelu.

Viimati ilmus koondregister 1974. Peaks koostama viimase kümne aasta registri ja avaldama selle kas 1984. a. viimases numbris või uue aasta esimeses.²

Kollegiumi koosoleku protokollist 24. oktoobril 1986:

Agu Sisask tutvustas lühidalt 1986. a. viimaseid numbreid, 1987. a. ilmunisplaani ja ettevalmistusplaani. 25. jaanuaril 1987 saab 30 aastat LR-i esimese numbri ilmunisest.

Georg Grünberg: 1987 on ka teine juubel. Ei tohi unustada, et novembris on Otto Samma 75. sünniaastapäev. Seda tuleks ka kuidagi meeles pidada.

Ott Ojamaa: Mis siis nüüd saab „Sõnast”?

Agu Sisask: „Sõna” endisel kujul ilmunise teeb suhteliselt mõttetuks „Vikerkaare” ilmuma hakkamine. Meil on ettevalmistamisel nn. tõlke-„Sõna”, kus ei ole noorte tõlkijate juhuslikult laekunud kaastööd, vaid mis on teadlikult koostatud, tellitud,

---

²Järgmine, 30 aasta täielik koondregister ilmus siiski alles 1987. aasta viimases vihikus (Daphne du Maurier’ „Õunapuu”).

ja mitte ainult verinoortelt tõlkijatelt. Eesmärgiks on avaldada esseid jm. lühivorme, kirjanduslooliselt tähtsaid või seni tutvustamata autorite mahult sobivaid asju, mis oleksid ka valgustavad, harivad jne.³

Aga veel on olemas Ilmeti–Raudami–Vene–Varblase kogumik, mis näeb ka „Sõna” moodi välja ja tahab avaldamist. Võib-olla siis mitte „Sõna” nime all...

Jüri Ojamaa: Joel Sang ütleb, et „Vikerkaares” pole avaldataval materjalil otsa ega äärt. Vägagi võib olla, et samad autorid käivad samade käsikirjadega ühest toimetusest teise. Sellepärast peaks Joel Sang tingimata kuuluma „Sõna” toimkonda, siis oleks kergem otsuseid teha.

Enn Soosaar: LR on siiski tõlkeajakiri, peaks peamiselt ikka tõlkeid avaldama. Tõlke-„Sõna” on täiesti asjakohane, aga originaalide avaldamisel tuleks piirduda näiteks maksimaalselt kolmega aastas. Ja aasta esimene number kuulub ngunii mõnele päevakohasele klassikule.

Agu Sisask: Ma ei seaks nii rangeid piire. Pigem seaksin eesmärgiks avaldada võimalikult erinevaid eesti asju. Seekord jäi näiteks Kaalep oma murdeluule-käsikirja võlgu.

Enn Soosaar: 15 000 on luulele liiga suur tiraaž.

Agu Sisask: Luule tuleb tõesti müügilt virnade viisi tagasi (näiteks soome luule, Octavio Paz). Mõned nimed küll müüksid, arvan, et Kaalep ja Runnel. Lauristini–Vihalemma uurimus näitas, et ka debütide vastu tuntakse huvi.

Jüri Ojamaa: „Vikerkaar” on olemas!

Agu Sisask: Kirjanike Liit nõuab minult ka mitte-tõlke-noorte väljaandmist. Võiks ikka mõne kõhna numbri välja anda.

Pärt Lias: Ristikivil on oktoobris 75 aasta juubel. Kas ei peaks „Lohe hambad” mahutama sellesse aastasse?

Agu Sisask: „Lohe hambad” tuleb 1988. aasta esimese raamatuna.⁴ Nii et 1987 Luts, 1988 Ristikivi, 1989 Hurt. Muide, Hurdst. Meile on nimelt laekunud Rudolf Põldmäe monograafia, aga on ka pakkumine Hurda kõnede-kirjade kaksiknumbri koosta-

³ Sellest sai „Valik I. Esseid maailmakirjandusest”, LR 1987, nr. 25/26.

⁴ Ristikivi „Lohe hambad” ilmus siiski 1987. aastal (nr. 40–42).

miseks.⁵ Mida tuleks Põldmäele vastata? Tahaksin selleks kolleegiumi arvamust.

Georg Grünberg: See oleks kirjastuse asi. Teaduslik väljaanne, 15 000 on sellele kahtlemata liiga suur tiraaž. Nii et igal juhul käsikiri kirjastusele üle anda.

Agu Sisask: Teine samalaadne küsimus. Meil on Stadnikovi „Sinuhe jutustuse” tõlge ja kommentaarid.

Grünberg: Teil on käsikiri? Aga Stadnikov on sellest korduvalt rääkinud ja lubanud kirjastusele käsikirja tuua. Mina ootan ja ootan, aga käsikirja ei tule.

Sisask: Just seda ma tahtsingi kuulda. Aga mis me vastu saame? Me oleme kirjastusele kaks käsikirja andnud. Vastu tahaks saada Ajtmatovit. Mis plaanid on kirjastusel selle avaldamisega?

Grünberg: Tõlkijaga on leping sõlmitud ja tõlkija tõlgib.

Sisask: Aga kui kirjastusel läheb selle ilmutamisega 3–4 aastat aega, aga LR avaldaks ühe aastaga?⁶

Jüri Ojamaa: See on LR-ile liiga paks. Kui, siis ainult ehk üks eraldiseisev osa. See ei olekski võimatu. Pretsedent Canetti näol on olemas.⁷

Grünberg: Selle vastu ei saaks ei kirjastusel ega tõlkijal midagi olla.

Enn Soosaar: Kas keegi teab, kas vene keeles on juba Nabokov ilmunud?⁸

Grünberg: Ametlikult ei ole peale Gumiljovi kedagi rehabiliteeritud. Ja Jevgeni Zamjatinit on mingi Voroneži kirjastus välja andnud.

Soosaar: Mul on siin Nabokovi valimik, 11 juttu ja lühiromaan. Annaks ehk valida 7–8 juttu. Ja kuidas on Pasternakiga?

⁵ Mart Laari koostatud Hurda „Kõned ja kirjad” ilmus 1989. a. esimese vihikuna.

⁶ Tõenäoliselt on siin juttu Ajtmatovi „Tapalava” tõlkest, mis ilmus „Eesti Raamatus” 1989.

⁷ Elias Canetti teosest „Pimestus” (*Die Blendung*) avaldati LR-is ainult viimane, kolmas osa „Maailm peas” (Toivo Tasa tõlkes LR 1983, nr. 10/11). Tervikuna ilmus teos Toivo Tasa ja Mati Sirkli tõlkes 2009 „Eesti Päevalehe” kirjastuses.

⁸ Üheks kriteeriumiks tõlgitavate teoste valikul oli nõukogude ajal see, et vastav teos – või vähemalt mõni sellesama autori teos – oli vene keeles ilmunud. Siis võis (peaaegu) kindel olla, et selle avaldamine eesti keeles ei tekitanud probleeme.

Grünberg: Käib hämar kuuldus, et „Doktor Živago” ilmub.

Kaalep: Eesti keeles on ju tõlge olemas, aga hirmus kehv tõlge, seda tuleks parandada.⁹

Soosaar: Nüüd Nobeli laureaadist Wole Soyinkast. On kirjutanud üle 20 näidendi, romaane, luulet, esseistikat. Tema autobiograafia olevat huvitav.

Ehin: 1962 ilmus tema luulet Aafrika luule kogumikus.

Sisask: Äkki võikski see luule olla, mida me temast avaldame?

Ehin: Modernne luule ei lähe. Hästi müüb XIX–XX sajandi vahetuse modernism, Baudelaire, Tagore. Ja Runnelit ei jõuaks kunagi nii palju trükkida kui vaja.

Kaalep: Kas ei ole ajas siiski midagi muutunud, lugejates? Omal ajal César Vallejo (1971) luulekogu müüdi kohe läbi, Octavio Paz (1984) aga jäi seisma.

Soosaar: Tegin viimaste aastate statistikat inglise keelest tõlgitu kohta. Keskmiselt on üks ameeriklane ja üks inglane iga aasta, pluss Naipaul Lääne-Indiast. Muud keealad on täiesti katmata: Aafrika, Austraalia, Kanada, Iirimaa jne. Samuti jätab soovida raamatute värskus. Inglise keelest kõige uuem oli Aldridge'i „Viimne pilguheit” (1977), ameeriklastest Cheever (1982). Miks ei saa kiiresti lepinguid sõlmida? Inglise keelest oleks normaalne avaldada iga aasta 4 teost.

Sisask: Meie lepingute arv on stabiilne, iga aasta 5–6.¹⁰

⁹ Paguluses ilmunud Artur Adsoni tõlge (Pasternaki värsside tõlge Marie Underilt) levis Eestis uduste masinkirjakoopiadena. Jüri Ojamaa uues tõlkes ilmus „Doktor Živago” Nobeli laureaate sarjas aastal 2003.

¹⁰ Siinkohal tuleb tänapäeva lugejale meelde tuletada, et 1973. aastal ei muutunud kardinaalselt mitte üksnes LR-i toimetuse koosseis, vaid ka kogu kirjastamissituatsioon, sest N. Liit ühines Berni autorikaitsekonventsiooniga. Kui LR-i esimese toimetuse „kuldajal” sõltus tõlkekirjanduse avaldamine ainult tõlkijate-toimetajate julgust pealehakkamisest ja kokkupõrkeid „instantsidega” võis tekkida üksnes poliitiliselt ebasobivate autorite või teoste valimisest, siis alates 1973. aastast tuli välisautorite avaldamiseks kõigepealt hankida Moskva VAAP-i (*Vsesojuznoe agentstvo avtorskih prav* – Üleliiduline autoriõiguste agentuur) kaudu leping ja Kirjastuskomitee kaudu valuuta selle lepingu kinnimaksmiseks. Mõistagi olid riiklikud valuutaeraldised ülimalt napid, nii nagu N. Liidus oli pidev puudus ka kõigest muust. Samal ajal kehtestati Moskva kirjastuskomitee eelkontroll kirjastamisplaanidele. Seetõttu on sügavalt ülekohtune, kui alates 1970. aastatest LR-i ühtvaltu kurdeti nii ENSV kultuuriajakirjanduses kui ka kuluaarivestlustes LR-i „allakäigu” üle. See ei sõltunud toimetuse heast või halvast tahtest. Kui „kuldajal” oleksid kehtinud samad reeglid, poleks ilmunud ei Kafkat ega Camus'd, sest kummagi autori surmast ei olnud siis möödunud 70 aastat. Rääkimata teistest, elusolevatest Lääne autoritest.

Jüri Ojamaa: Kirjastuskomitee siiski veel eksisteerib!

Sisask: Ja raha seab oma piirid. Peale selle ajapiirid. Millel leping, sellel tähtaeg. 1987 on ingliskeelse kirjanduse suhtes proportsionaalne: üks ameeriklane, üks inglane, kolmas mujalt, see-kord Kanadast (McCullers, Lawrence, Atwood). Sellega võiks küll rahul olla.

Soosaar: Pakkuda oleks veel palju. Hiljuti lugesin üht Updike'i lühiromaani, 6–7 poognat. Varem on juttu olnud ühest I. B. Singeri romaanist, „Lublini võlur”.

Sisask: Paneme sappa. Igal kirjandusel on oma eestvõitleja. Hispaaniakeelne kirjandus ei ole väiksem. Ka soomlasi tuleb uksest ja aknast.

Terje Kuusik: Mul on kolleegiumile küsimus. Durasi raamatut pakkus üks tõlkija, aga seda tahab teha ka teine (parem) tõlkija. Kellele ma peaksin selle tõlkida andma, kas raamatu ja idee omanikule või paremale tõlkijale?

Grünberg: Muidugi paremale tõlkijale!

Soosaar: Veel tahaks rääkida honoraridest. Seoses viimase määrusega on „Eesti Raamatu” honorar kõvasti suurenenud (suured tiraažid!). LR-i see määrus ei puudutanud. Kas see ei peleta tõlkijaid eemale?

Jüri Ojamaa: LR-i eeliseks on raha kiire kättesaamine.

Grünberg: Lohutuseks võib öelda, et tiraažid langevad kiiresti. Nii et need ülihonorarid ei olegi lõpuks enam nii suured. Ainult „Mirabilia” jms. muidugi...

Kaalep: „Mirabilia” tõlkimise peaks andma preemiaks vana-dele headele tõlkijatele, kes on kaua raske väärtkirjanduse tõlkimisega vaevelnud.

Ott Ojamaa: Eritoimetamise naeruväärselt madal honorar teeb seda, et keegi ei taha seda vaeva enda peale võtta. Näiteks Voltaire'i raamatut ma ei võtaks isegi ilmunud kujul eritoimetada.

Ehin: Ikka jälle Freudi ja Jungi juurde tagasi tülles – võiks pakkuda Jungi väikese valimiku koostamist ja tõlkimist Peeter Tulvistele. Või koostamist Vahingule?

Sisask: Küsin veel kolleegiumi arvamust „Murphy seaduse” kolmanda osa kohta. Kas avaldada?

Soosaar: Ameerika ilukirjanduse jaoks ei jää siis üldse enam ruumi.

Kaalep: Neid Murphy seadusi oskab juba igauks ise teha.

Soosaar: „Inostrannaja Literaturas” ilmuvad Parkinsoni uued seadused. Võib-olla tasuks hoopis neid vaadata?

Grünberg: Uue aja ja ümberkujundamise vaimus tahaksin veel meelde tuletada mõned unustatud eesti autorid (kelle arvelt saab muide ka honorari kokku hoida): Karl Ast-Rumor ja Jaan Lattik. Lattik on juba „Eesti Raamatu” lastekirjanduse varamu sarja plaanis. Rumori novellidest saaks LR-ile sobiva valimiku.

Ja tahaks veel meelde tuletada Otto Samma juubeli tähistamist. Millega võiks toimetus seda teha?

Anu Saluäär: Sammale võiks pühendada tulevase tõlke-„Sõna”.

Kolleegiumi koosoleku protokollist 14. oktoobril 1987:

Esimese päevakorrapunktina tegi Agu Sisask ettepaneku koostöötada kolleegiumi Toomas Haug („Valiku” koostajana ja eesti kirjanduse konsultandina) ja esitada see Kirjanike Liidu presiidiumile kinnitamiseks. Kolleegium nõustus ettepanekuga ühel häälel.

Edasi tegi Sisask kokkuvõtte 1987. a. plaani täitmisest, mainides positiivseid muudatusi plaanis: Ristikivi, Miltoni, Iskanderi avaldamist. Enn Soosaar protesteeris vendade Vainerite avaldamise vastu. Vene kirjandusest oleks leidnud sel aastal palju paremat ja avaldamisväärsemat.

Agu Sisask: Nii kiiresti ei jõua. Uue aasta plaanis on kõik need asjad olemas. Tõlkimine nõuab aega, liiatigi on paljud vene keelest tõlkijad „Eesti Raamatus” hõivatud selle uue kirjanduse („valgete laikude”) tõlkimisega. Uue aasta plaanis on peamiselt just „valged laigud”, need on nüüd olulisemad kui värske kirjandus. Tuleb arvestada ka mahtudega. Eelmine aasta läksime 19 poognaga üle. Aasta viimases vihikus on kavas avaldada ka 30 aasta bibliograafia, see üksi on juba ühe numbri maht.

Ott Ojamaa: Vaja oleks ka bibliograafiat keelte järgi.

Pärt Lias: Praegu on publitsistika aeg. Kas ei peaks kas või „Valiku” raames avaldama midagi keskajakirjanduses ilmuvatest artiklitest?

Sisask: Tõlkeid avaldatakse ohtralt mujal meie ajakirjanduses.

Me ei saa oma tööd ajalehtedega koordineerida, ka ajaliselt vana-
nevad need materjalid kiiresti, meie töösükkel ei jõua järele.

Toomas Haug: „Mälestusi perestroika ajast” võiks avaldada
kunagi hiljem.

Agu Sisask esitles 1988. aasta plaani: 27 nimetusest läheks 17
väliskirjandusele (sotsialismi- ja kapitalismimaad ühes arvestuses)
ja 10 nimetust eesti ja vene kirjandusele. Esitatud vene autorite
nimedega olid kõik kolleegiumi liikmed nõus (Bulgakov, Ehren-
burg, Nabokov, Platonov, Zamjatin, kaasaegsetest Kaledin). Inglise
keelest tõlgitud Tiibeti surnuteraamatu tõlke laitis Linnart Mäll
maha. Selle asenduseks pakuti Palestiina kirjaniku Kanafani teost
„Haifasse tagasipöörduja” (tõlge araabia keelest Andres Aarma).

Kaalep: Araabia keele toimetamisel võiks kasutada Haljand
Udami abi.

Sisask: Frommilt on kavas „Armastuse kunst”.

Soosaar: Kas see Jennifer Johnston on ikka kirjanik?

Grünberg: Tänapäeva Iirimaa. Autorist ei tea midagi rohkem.

Sisask: See on iirlaste endi pakkumine.

Soosaar: Huxley „Tulevärk” tundub ka olevat sekundaarne teos.
Sama lugu on Nabokovi teosega „Lužini kaitse”.

Sisask: See ei ole sekundaarne, võimas asi.

Ehin: Huxleylt oleks pidanud ikka võtma „New Brave World”.

Grünberg: Rajandi tahtis Huxleyt tõlkida, võimalik, et ta valib
just „New Brave World”.¹¹

Sisask: Meil on piiratud mahud. Paksud peateosed ei mahu
tavaliselt meile ära.

Soosaar: Peaks ka sellel alal revolutsiooni tegema. Kas või nime-
tuste arvu vähendama, et saaks vastavalt paksemaid teoseid välja
anda.

Kaalep: Vastupidi, parem õhemaid vihikuid, aga rohkem nime-
sid.

Ott Ojamaa: Edaspidi võiks tingimata mõelda Malraux' tõlkimi-
sele. Kas „Condition humaine” või osaliselt tema „Antimemuaare”.

Soosaar: Ei 1986., 1987. ega 1988. a. plaanis pole mitte ühtegi
Ameerika autorit. On inglasi, iirlasi, lõuna-aafriklasti.

---

¹¹ „Hea uus ilm” ilmus Henno Rajandi tõlkes 1989 „Eesti Raamatus”.

Sisask: Nabokovit ja Frommi võiks ju Ameerika autoriteks lugeda. Ja Kosinskit.

Soosaar: Kosinski on poola juut. Tingimata tuleb perspektiivplaani panna Ameerika autoreid. Tuletan meelde oma varasemate aastate ettepanekuid: Singer, Steinbeck.

Sisask: 17 nimetuse juures ei saa ükski maa aastas kahte kohta.

Soosaar: Viimase viie aasta kokkuvõte näitab, et kõige uuemat, 80. aastate kirjandust on ülivähe: 1983 – null, 1984 – 2, 1985 – 2, 1986 – null, 1987 – 3.

Grünberg: Olud on niisugused, ei jõua nii kiiresti teha lepinguid, ja neid täita.

Ehin: Meie kitsastes oludes on veel väga palju auke ja neid tuleb ka täita. Tuluuued teosed ei olegi ehk nii vajalikud. Selle asemel tuleb täita varasemate aastate lünki.

Sisask: Finantsid kannatavad välja 5–6 lepingut aastas.

Soosaar: Kuidas „Inostrannaja Literatura” saab valuutat?

Arnold Ravel: Moskva ja Leningradi võimalused on hoopis teised.

Soosaar: Me ei peaks sellega leppima.

Ravel: Õige oleks ehk anda enam-vähem vaheldumisi uut ja vana. Vähehaaval täita valgeid laike. Ainult uue peale ei saa orienteeruda.

Soosaar: Tuleks siiski Kirjastuskomiteele teha ettepanek olukorra muutmiseks.

Ehin: Kui perestroika edasi kestab, tuleks igasse prakku uus idee sisse torgata. Kas või aktsiaselts välismaal raamatute müümiseks, et valuutat saada.

Ravel: Kas valuuta saamine sõltub kuidagi eesti kirjanduse müügist Läände?

Grünberg: Ei tea. Siiski võiks teha ettepaneku valuutafondi suurendamiseks.

Kaalep: LR-ile oleks vaja toeks operatiivset uut ajakirja, kus avaldataks lühivorme, katkendeid, luulet jne.¹²

Toomas Haug: Jutust üksi pole kasu. Kuidas ja kuhu lähaksid konkreetsed ettepanekud? Kolleegium peaks tegema kirja Kirjastuskomiteele ja avaldama oma ettepanekud „Sirbis ja Vasaras”.

¹² Kultuuriajakirja „Akadeemia” ilmuma hakkamine 1989. aastal (peatoi-metaja Ain Kaalep) muutis „Valiku”-tüüpi väljaande LR-i kaante vahel tarbetuks.

Ott Ojamaa: Mina kujutaksin seda niiviisi ette, et LR iseseisvaks ja hakkaks välja andma oma lisa.

Sisask: „Valik” ongi juba see LR lisa.

Kaalep: Uus ajakiri võiks „Valikul” baseeruda ja ilmuks kord kuus.

Ehin: LR-ile ehk tõesti valuutat juurde ei anta, aga uuele ajakirjale tuleks paratamatult oma fond luua.

Ravel: Tõlkeajakirja idee on iidvana. Sellest on räägitud kõikidel kirjanike kongressidel.

Sisask: Seni, kui see mõte on utoopiline, võiks laiendada „Valikut”. Anda välja isegi mitu korda aastas.

Eesti kirjanduse väljaandmisest:

Sisask: Oleme praegu planeerinud sellele kolm kohta aastas. Üks nimetus eesti klassikale (valged laigud), teine emigrantidele, muide soovitatakse praegu väga kontakte elavate emigrantautoritega, ja kolmandaks oleks valik eesti autorite esseid (Valik III).

Toomas Haug: Sellega likvideeritaks kohe hulk valgeid laike korruga (näiteks Juhan Luiga, Villem Reiman jt.). Eesti klassikale on aastaid nii palju liiga tehtud, et minu arvates kaasaeg ei kannata selle all, kui me nüüdiskirjanduse avaldamist natuke vähendame.

Sisask: Jätame endale siiski võimaluse mõne erakordse uudisteose avaldamiseks. Aga aeg on praegu niisugune, et tuleks siiski eeskätt tegelda „valgete laikudega”. Tänapäeva autoritel on rohkesti võimalusi mujal avaldamiseks: „Looming”, „Vikerkaar”, „Eesti Raamat”.

Grünberg: Rumori „Krutsifiksi” käsikiri on kirjastuses. See on 20 poognat, LR-ile liiga suur.

Sisask: Ajajärgu võimalusi tuleb ära kasutada. Seepärast ei ole võimalik aastaplaani tervikuna avaldada, võib tulla muudatusi. Tahaks „Sirbis ja Vasaras” valgustada kolleegiumi koosolekut teatud määral. Tahaks sinna juurde lisada ka kolleegiumi toetuse muinsuskaitse-üritusele, ka see on ju üldkultuuris üks valgete laikude kustutamise üritus. (Kõik on poolt.)

Nähes ette küsimusi seoses [Orwelli] „Loomade farmiga”, tahan küsida kolleegiumi arvamust selle avaldamise kohta. Mikk Titma on lubanud kirjutada eessõna.¹³

¹³ Mikk Titma oli novembrist 1988 kuni märtsini 1990 EKP KK ideoloogia-sekretär. „Loomade farm” (LR 1988, nr. 11–12) ilmuski „kindluse mõttes” tema õigustava-vabandava eessõnaga.

Grünberg: Kolleegium on plaaniga tervikuna nõus.

Kaalep: See on satiir stalinismi pihta, aga mitte kapitalismi positsioonilt.

Sisask: On jäänud veel LR iseseisvumise küsimus. Allumine „Loomingule” on formaalne. Türgi kogukond Küprosel. Kas ei võiks ajakirja nimetusest jutumärgid välja jätta?

Soosaar: Ajakirja nime muutmise küsimus tuleks ühendada tulevase ajakirja probleemiga.

Sisask: Kujundusest veel – kaanevärviks jääb ikka must. Jüri Kaarmal on omaette sidus stiil. Igaüks tunneb ära, ja see on ka funktsionaalne. Ainult seljale tuleb uus värv.

Ott Ojamaa: „Lootuse Raamatukogu” ja roheline selg!

Lõpetuseks otsustati:

Kolleegiumi ettepanek uue tõlkeajakirja loomiseks esitada Kirjanike Liidu presiidiumile ja koos presiidiumi toetusega esitada sama palve Kirjastuskomiteele.

Avaldada „Sirbis ja Vasaras” ülevaade kolleegiumi koosolekust ja LR-i 1988. aasta plaanist.

1987. aasta kolleegium valmistas ette järgmist, 1988. aastat, mille kaanekujundus ei olnud küll „lootuse värvi” ehk roheline, vaid hoopis kujundaja Jüri Kaarma ja toimetaja Agu Sisaski uljal ühisel initsiatiivil sinimustvalge. Agu Sisask on jutustanud ka sellest, mis järgnes, kui aasta esimese numbri signaaleksemplar Glavlitti ja sealt edasi „valgesse majja” jõudis: nimelt väljakutsest EKP Keskkomitee ideoloogiaametniku juurde, kes küsinud: Mida te sellega tahate öelda? Mispeale toimetaja oli vastanud: Aga mida tahab öelda teie lauatelefon: must korpus ja valge juhe, mis on kinnitatud sinise kleeplindiga? Seepeale olevat ametniku suu kinni jäänud ja kaanekujundust ei muudetud. Hiljem kommenteeris seda kirjastuse „Eesti Raamat” peatoimetaja Aksel Tamm: „Aga mis te siis teete, kui rahvas tuleb tänavatele, kõigil käes Uku Masingu „Ehatsuule maa”?” (LR 1988, nr. 1/2.)

Niisiis oli juba 1987. aastal ilmnunud märke riikliku kontrolli leebumisest või nõrkemisest, ehkki tsensuuriasutus Glavlit ja Eesti-maa Kommunistlik Partei tegutsesid veel justkui täie jõuga. Nii

võis 1987. aastal (nr. 36) probleemideta ilmuda Henno Rajandi ammugi tõlgitud ja senini ilmutata jäänud John Miltoni „Areopagitica”, mis allegooriliselt räägib Cromwelli-aegsest tsensuurist Inglismaal. Glavlit oli ilmselt tundnud hingesugulust Inglismaaga, kus 1644. aastaks „revolutsioon nagu revolutsioonid enamasti jõudis üksikisiku diktatuuri faasi”.

Kõige varajasema märgina uuest sula-ajast (tol hetkel sõandas vaevalt keegi loota millelegi rohkemale peale nõukogude võimu ajutise liberaliseerimise, mida võrreldi 1920. aastate N. Liidu ajutise „uue majanduspoliitika” ehk NEP-iga) tundus LR-i toimetusele aga Hella Wuolijoe Tartu-memuaaride takistamatu ilmumine 1986. aasta lõpul („Koolitüdrukuna Tartus aastail 1901–1904”, nr. 49/50, tlk. Linda Viiding). Ehkki Wuolijoki oli muidu ju tuntud vana Nõukogude-sõbrana, esinevad neis mälestustes mitmed endisaegsed kultuuri- ja riigitegelased, eriti Alma Ostra, Jaan Tõnisson ja August Hanko, kelle mainimine kommentaarideski oleks varasematel aastatel olnud piisav põhjus Glavlitti kinnijäämiseks. (Tuletame meelde, et 1983. aastal oli Jüri Ojamaa vallandamise esimeseks ettekäändeks Peet Vallaku novellide – LR nr. 22/23, „Hinge taud” – bibliograafias esinev viide „Postimehe” numbrile 24. veebruarist 1926. Kus olid toimetaja silmad: problemaatiline novell „Tribunaal” ilmus ju Vabariigi aastapäeval!) „Kindluse mõttes” oli Wuolijoe raamatule siiski tellitud Rein Ruutsoo pädev järelosona. Kommentaarides aga „õnnestus” avaldada ka mõni varem salastatud fakt, näiteks August Hanko surmaaeg (1952) Gulagis.

1988. aastal ilmusid „uue sula-aja” tunnistajatena juba kolleegiumi protokollis mainitud „Loomade farm”, aga ka Jaan Lattiku „Koolipoisid” (nr. 37) ja Johannes Aaviku „Eestlaste rahvustunde nõrkusest” (nr. 50) ning aasta lõpetas Toomas Haugi koostatud „Valik III. Esseid maailmakirjandusest”, mille trükiarv oli 18 000 ja sisukord järgmine:

Jonathan Swift: Tagasihoidlik ettepanek

Michel de Montaigne: Sellest, et filosoferimine on surema õppimine

Karl Jaspers: Jeesus

Georg Henrik von Wright: Marxist ja marksismist

George Orwell: Natsionalismist

Czesław Miłosz: Balti õppetund

Milan Kundera: Romaan ja Euroopa.

Ükski neist autoreist ei oleks võinud ilmuda näiteks aastal 1985. Samuti olid võimule sobimatud nende kirjutiste teemad. Swifti „Gulliveri reisid” oli küll lubatud klassika, seda aga ei olnud kirjutis Iirimaa näljahädast, kus satiirik soovitas nälgijatel hakata oma lapsi sööma. Nii nagu Miltoni allegooria vihjas justkui nõukogude tsensuurile, tegi Swift justkui selge vihje nõukogude riigi lakkamatult tühjadele toidulettidele.

1989. aasta mustade vihikute selg oli juba „lootuseroheline” – ehkki ikka veel polnud meil muud suuremat lootat kui seda, et jõuame enne vältimatut „kruvide kinnikeeramist”, mida olime ajaloost õppinud, anda välja nii suurel hulgal varem keelatud kirjandust, et kõikide nende eksemplaride kättesaamine ja hävitamine oleks olnud võimatu.

Aasta esimene vihik, Mart Laari koostatud „Jakob Hurda kõned ja kirjad”, oli mõeldud tähistama kogu okupatsiooniaja jooksul mahavaikitud Hurda 150. sünni-aastapäeva, järgmine neliknumber aga, tõenäoliselt Heli ja Arno Susi initsiatiivil, oli tõeline „alternatiivjalugu”: Erik Virbsoo (Heino Susi) „Lugusid möödunud aegadest”, eksiilis valminud ja 1987. aastal Ühendriikides trükitud mittemarksistlik lühiülevaade Eesti ajaloo tuhandest aastast koos Mart Laari saatesõnaga. Trükiarv 26 000. Kohe selle järel, nr. 7–9, ilmus Heino Susi õige nime all teine osa tema tõsielujutustusest „Hall malev”: „Kojutulek”, millele oli saatesõna kirjutanud vend Arno Susi. Õnnetuseks ei saanud autor ise enam näha oma loomingu võidukat kojutulekut, ta oli maisest elust lahkunud oma ookeanitaguses kodus Philadelphia lähedal 3. oktoobril 1987.

Nende kahe vihiku puhul torkavad terasele uurijale silma kaks pisiasja, mille sisu on aga väga kaalukas. Kui Erik Virbsoo raamatul (nr. 3–6) on impressumis veel märge MB-01007, trükki antud 11.01.1989, siis Heino Susi „Kojutuleku” (trükki antud 30.01.1989) impressumis me MB-d enam ei leia. Ometi on mõlemad eestikeelsed originaalid, mis varem kuulusid vältimatult eeltsensuuri alla (tõlked ei pidanud seda teed läbima, nende puhul võis küsimusi ja pahandusi tekkida alles pärast signaaleksemplari ilmumist). Ja me küsime muidugi, miks ja kuidas. Pool aastat hiljem leiame MB numbri siiski järgmise originaalvihiku, „Mardiöö unenäo”

(nr. 36) impressumist (trükkida antud 7.08.1989), kuid nr. 40/41, „Kodu lugu I”, ja nr. 42/43, „Kodu lugu II” (trükkida antud vastavalt 28.08.89 ja 26.09.1989), on juba ilmunud lõplikult „ilma loata”.

K.-O. Veskimäe „Nõukogude unelaadse elu” (Tallinn 1996) andmetel likvideeriti Glavlit (Trükistes Riiklike Saladuste Kaitse Peavalitsus) valitsuse otsusega 1. oktoobril 1990. Enne seda toimus tsensuurihaarde järkjärguline nõrgenemine, seda on hästi näha näiteks „Loomingu” sisu muutumisest, tõlkeväljaandes kajastub see vähem. „Looming” vabanes ametlikult eeltsensuurist 15. juunil 1989 ja „Loomingu Raamatukogu” 9. augustil 1989.

Niisiis lõpetati Glavliti tegevus juba laguneva nõukogude režiimi tingimustes. Eesti NSV ametkondadel polnud selles kuigi suurt osa, samuti nagu KGB ja EKP tegevuse lõpetamisel. Imed juhtusid, aga tulevik oli ikka veel lahtine.

1990. aasta lõpul (nr. 48–51) ilmus LR-i kaante vahel kunagine pörandaalune, Elias Treemani (Tõnis Arro, Tiit Kusnets, Rünno Vissak) varjunime all tõlgitud George Orwelli „1984”, mille suitsu-paberile tipitud käsikirja trükikorda seadmine oli võtnud põhjalikul toimetajal Edvin Hiedelil oma pool aastat aega.

1991. aastast, kui rubla inflatsioon oli peadpööriv ja Moskva kaudu sõlmitavate välislepingute peale ei olnud mõtet mõeldagi, on jäänud meelde, kuidas saime Jossif Brodski loa avaldada LR-i kaante vahel tema esseed („Täiel määral mitte keegi”, nr. 27/28). Esseed oli inglise keelest tõlkinud Juhan Kristjan Talve. Kasutamine juhust, kui Toomas Hendrik Ilves, tollane „Vaba Euroopa” raadio (RFE) eesti toimetuse direktor, külastas „Loomingu” toimetust, ja küsisime selles delikaatses küsimuses nõu. Sealsamas paigas visandas T. H. Ilves Brodskile umbes järgmise sisuga kirja: „Lugupidetud autor, ega te ometi ei taha saada oma esseede eest honorari Nõukogude inflatsioonirublates?” Kiri läks Ameerikasse ja autor vastas sellele nõusolekuga.

1993. aastal ilmus „Sirbis” Holger Kaintsi, LR-i truu lugeja ülevaade „Loomingu Raamatukogu aasta 1992”.¹⁴ Tsiteerin: „Õnneks

¹⁴ Holger Kaints avaldas „uue aja” algul LR-i aastakäikude sisulisi ülevaateid regulaarselt viiel aastal: „LR aasta 1991” – „Sirp” 24. IV ja 1. V 1992; „LR aasta 1992” – „Sirp” 23. IV ja 30. IV 1993; „LR aasta 1993” – „Kultuurileht” 13. V ja 20. V 1994; „LR aasta 1994” – „Kultuurileht” 31. III ja 7. IV 1995; „LR aasta 1995” – „Kultuurileht” 22. III ja 29. III 1996. 1996. aasta ülevaade sai autoril küll valmis, aga jäi ajalehes ilmumata.

võib 1992. aasta „Loomingu Raamatukogu” aastakäigust üldiselt rääkida positiivses toonis. Ajakiri pole pidanud majanduskriisile alla vanduma, samuti pole ta kergemasisulise kirjanduse avaldamise teed läinud. Pigem võib praegusel kokkuhoidlikul ajal LR-i reklaamida kui ühte odavamast võimalusest väärtkirjandust kätte saada. 1993. aastal on LR-i üksiknumbri hind (tellides) 1,5 krooni, nõnda tuleb raamatupaksuse neliknumbri eest loovutada 6 krooni.”

Küsimus ei olnud küll niivõrd „majanduskriis”, kuivõrd oma riigi ja uue majanduskorra saabumises, aga ka sellele ei vannutud alla.

1993. aasta alguses (nr. 7–8, Giovanni Verga „Talupoja au”) kolleegiumi nimekirja tiitli pöördel enam ei avaldatud, sest 1992. aasta sügisel kolleegiumi enam kokku ei kutsutud. Küllap tundus meile tollal, et enam pole vaja kellegagi vastutust jagada ja toimetust „kaitsta”, sest ükski ideoloogianstants seda enam ei ohustanud. Ehkki juba vähemalt viis aastat oli valitsenud tsensuurivabadus ja LR oli seda aega täielikult ära kasutanud, oli kuni põhiseaduslike valimisteni ikka valitsenud alateadlik hirm, et olukord on veel pööratav ning trüki- ja muudele vabadustele võib uus jääaeg lõpu teha.

Nüüd oli vabadus, ja olid kroonid, aga neid oli vähe. Kui rublade eest tellis „Loomingu Raamatukogu” umbes 10 000 või rohkemgi huvilist lugejat ja üleminekuaastate trükiarvude rekordi lõi 1989. aastal Mart Laari, Lauri Vahtre ja Heiki Valgu „Kodu lugu” (35 000 eksemplari), siis Eesti kroon tegi omad korrektiivid kõigesse, mis tarbimisse puutus, ja raamatute – ka kõige paremate – tootmine-ostmine-lugemine vaibus vähehaaval nendesse mõõtmetesse, mis on loomulikud turumajandusühiskonnale. Kui nälg ajaloolise tõe järele oli vaigistatud, tuli oma nappide kroonide eest osta kõigepealt toitu ja majapidamismasinaid, uusi riideid ja kingi ning remonditarbeid, millest nõukogude ühiskonnas oli aastakümneid vaid unistatud. Peale selle avanes maailm ka füüsiliselt, geograafiliselt, mitte ainult trükisõnas.

Uue aja algul sündis uusi kirjastusi vaata et iga päev, oli edukamaid ja vähem edukaid, aga kõigest hoolimata jäi LR alles. Kehvas

kuues ja odava hinnaga (1993. aastal oli üksiknumbri hind kioskis 2 krooni, kaksiknumber 4 krooni, samal ajal kui iganädalane „Eesti Ekspress” maksis 4.95), kümnekordselt vähenenud ettetellijate arvuga, aga sisult ikkagi kõrgkvaliteetne: Karl Ristikivi ja Saul Bellow, Ismail Kadare ja Graham Greene, Isak Dinesen (Karen Blixen) ja Amos Oz, Anaïs Nin ja Cees Nooteboom. Jne., ikka 52 numbrit aastas, üks huvitavam kui teine.

(Sulgudesse tuleb panna väike saladus, et see suurte nimede tulevärk poleks olnud võimalik, kui Eesti Vabariik oleks otsekohe pärast taastamist ühinenud Berni autorikaitsekonventsiooniga, mis sai teoks alles 1994. aastal, seetõttu jäi 1995. aasta ka nn. viimaseks armuajaks, kus tohtis avaldada juba teoksil olevaid tõlkeid ilma litsentsita. 1995. aasta nimekirjast tuleb näiteks eriliselt esile tõsta Arthur Koestleri ja Kahlil Gibrani esmaavaldamist Eestis.)

Majanduslikust olukorrast tingituna koondati 1994. aasta lõpul peatoimetaja ja tehnilise toimetaja ametikoht ning „Loomingu Raamatukogu” toimetuse ühendati „Loomingu” toimetusega. LR-i „kuraatoriks” sai „Loomingu” peatoimetaja asetäitja Toomas Haug ning tehniliseks toimetajaks ja korrektoriks Inna Lusti. Endisest koosseisust jäid tööle kaks sisutoimetajat ja masinakirjutaja Marje Kõrve, sest paberil toimetatud käsikirju tipiti ikka veel toimetuses ümber. Numbrite arvu vähendati 52-lt 40-le, nii et iga kvartali peale jäi kümme numbrit. 1995. aastal toimus ka „tiigrihüpe” ja ajakirja hakati küljendama arvutis. 2001. aastal võttis LR-i küljendamise üle Britt Perens ja Inna Lusti osaks jäi korrektoori lugemine.

Kolleegiumi nimekirja asemel ilmus alates 1995. aastast tiitli pöördele iga vihiku tegeliku toimetaja nimi. Kogu eelneva ajaloo vältel oli kõikidel vihikutel olnud ainult (vastutava) peatoimetaja nimi. Ehkki Terje Kuusik oli toimetajana töötanud alates 1973. ja Anu Saluäär alates 1976. aastast, ei olnud nende tööst või nende „toimetajakäekirjast” ametlikult säilinud ühtegi märki. Samuti pole enam võimalik tuvastada või eristada Lembe ja Edvin Hiedeli toimetatud vihikuid „kuldajal”, sest impressumis esines alati ainult toimetaja O. Samma nimi.

1960-ndatel ja 1970-ndatel oli LR-i kunstiliseks kujundajaks Jaan Klõšeiko ja aastail 1978–1992 Jüri Kaarma, 1996. aastast ala-

tes kujundas ajakirja välisilmet taas Jüri Kaarma, kuid nüüd juba uute trükitehniliste võimalustega, paremal paberil, parema kaanematerjaliga. Aastail 2012–2014 oli kujundajaks Adam Kaarma ja alates 2015. aastast annab vihikutele näo Asko Künnap.

Kuna aastaid puudus toimetusel ametlik „pea”, pidasime 2000. aastal vajalikuks taastada kolleegiumi institutsiooni – nõuandva organi, kellega arutada aastaplaane, et vältida nurinat toimetajate isikliku maitse või ampluaa pealesurumises. Ja nii ilmus 2001. aasta esimese numbri (Katri Kaasik-Aaslav ja Vaino Vahing, „Teatriromanss”, üksiknumbri hind 12 krooni) tiitli pöördele uue kolleegiumi nimekirja: Toomas Haug, Tiit Hennoste, Hasso Krull, Toomas Liiv, Mati Sirkel, Enn Soosaar, Jüri Talvet, Marek Tamm, Mati Unt, Vaapo Vaher, Hannes Varblane. Selles koosseisus toimus mitmesuguseid vahetusi. 2009. aastal olid kolleegiumis Toomas Haug, Tiit Hennoste, Maarja Kangro, Lauri Kitsnik, Hasso Krull, Ilona Martson, Mihkel Mutt, Mati Sirkel, Enn Soosaar, Marek Tamm ja Vaapo Vaher. 2010 lahkus meist Enn Soosaar, 2011 vahetas Mihkel Muti välja Udo Uibo.

Paljude vanemate LR-vihikute pealkirjad on muutunud otsekui omamoodi vanasõnadeks või kõnekäändudeks, mis enesestmõistetava äratundmisrõõmu saatel on käibel teatud lugejatepõlvkonnas (ajast, mil LR-i trükiarv oli 20 000 kuni 25 000): „Vaata rae-vus tagasi” (1959, nr. 48), „Meie mees Havannas” (1961, nr. 49–51), „Pidu sinus eneses” (1965, nr. 29–31), „Pikk päevatee kaob öösse” (1972, nr. 7/8), „Olid ju prohvet, kullake” (LR 1968, nr. 25/26); „Idioodid kõigepealt” (1966, nr. 31/32), „Vanja, kuidas sina siia said?” (1969, nr. 6), „...ega lausunud ühtegi sõna” (1963, nr. 25/26), „Allakäigutrepist üles” (1968, 47–50), „Tavatud kombed, koletud teod” (1972, nr. 14), „Maailm on väsinud vihkamast” (1969, nr. 41), „Ärgem rääkigem raamidest” (1974, nr. 14), „Väikene Vaal, tegelikkuse lakeerija” (1965, nr. 24), „Õnne sünnipäevaks, Wanda June” (1975, nr. 35), „Parim päev banaanikala püügiks” (1966, nr. 3), „Olematus võiks ju ka olemata olla” (1968, nr. 9/10). Seda loetelu võib elavas keskustelus jätkata; kunagine, paljudele ühine lugemiselamus on keeles juured alla ajanud ja pealkirju kasutatakse tänapäevani seltskondlike vestluste vürtsina.

Neile „kõnekäändudele” võiks lisada veel pihutäie aastate jook-sul pudenenud sarkastilisi „kilde”, mis sündisid toimetusetöös, kui sisse astusid kaastöölised, tõlkijad ja kirjanikud, kellele peale uue idee, valmis käsikirja või loetud korrektuuri oli kaasas hapu vein ja pihutäis kalambuure. Mõned neist on üles kirjutatud sahtlipõhjust välja koorunud „rohelistesse raamatusse”, märkmikusse dekadentli-kest aastatest 1978–1982.

Igal kodanikul on õigus üles kirjutada või olla üles kirjutatud.

Käsikiri on käsikiri – kas pooleli olev või alustamata.

Mis siis eesti keeles uuemat on? – Eesti keel muutub aina harul-dasemaks.

Sa tunnend mu käekirja, aga sa ei tunne veel mu käsikirja.

Kirjanikud seletavad peamiselt iseennast Eestis maailmale, tõl-kijad seletavad maailma iseendas Eestile.

Kes oskab, see tõlgib, kes ei oska, see kirjutab ise.

Kõigepealt tunne iseennast ja siis jäta tõlkimine maha.

Kunsti on nii vähe, ainult see, mis ise jõuab teha.

Jää magama, hea raamat käes, see jätab sinust parema mulje.

Noil aastail olid sagedasemad külalised ja kaastöölised Ott Oja-maa, Aleksander Kurtna, Endel Mallene, Arnold Ravel, Arvo Alas, Sulev Hallik, Pärt Lias, Toivo Tasa, Ülev Aaloe, Mati Soomre, Kalev Kalkun, Rein Saluri, Linnart Mäll jt. Olgu nad siinkohal mäletatud ja tervitatud.

Viimastel aastatel on toimetuses rahumeelsel teel, ilma dramaati-lise paleepöördeta, toimunud põlvkondade vahetus. 2008 alustas toimetajana prantsuse filoloog Triinu Tamm, kes valiti 2013. aastal Anu Saluääre järel uueks peatoimetajaks. 2010. aastal lahkus töölt Terje Kuusik ja 2012 asus toimetajana tööle hispaania keelest tõl-kija Kai Aareleid. Sellega seoses on toimunud tuntav nihe prant-suse-italia-hispaania-portugalikeelse maailma poole varasema, pigem inglise-saksa-Skandinaavia orientatsiooni asemel. Sellest hoolimata püüab LR jätkuvalt igasse aastakäiku valida võimalikult palju eri keeltest tõlgitud teoseid, uut ja vana proosat ja draa-mat, esseid ja luulet, sest laia maailma ei tohi hooletusse jätta ja iga

nurk, iga ajajärk on väärt valgustamist. Kuuekümnne aasta jooksul on tekste vahendatud rohkem kui viiekümnest keelest. On tõlgitud sanskriti ja paali, armeenia ja gruusia, araabia ja albaania, kreeka ja ladina, heebrea ja jidiši, hindi, urdu, pärsia, hiina, jaapani ja esperanto keelest. Toimetust ja kolleegiumi on juhtinud põhimõte, et LR-i ülesandeks on leida eri kultuuridest, eri keelealadelt nii uusi nimesid kui ka vana väärtuslikku klassikat, mis kindlasti peaks eesti keeles olema. Vihikute maht on väike, aga väikeste pärlite jaoks ongi see formaat loodud. Ajakirja võib aga võrrelda ka väikese kasvuhoone või taimelavaga, kust nina välja pistnud taimed hiljem teistesse kirjastustesse ümber istutatakse ja suureks kasvatatakse. Mida rohkem ja mida haruldasemaid taimeliike, seda uhkem ja huvitavam on aed, *hortus litterarum*.

1. detsembril 2016